

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

"ГАРМОНІЗАЦІЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ БАТЬКІВ ЯК
ФАКТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ"

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 20072

номер ІНП

Виконав: здобувач IV курсу, група ППЗ-19-1  Анастасія ТКАЧУК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: доктор філософії з психології  Олена ПЕТЯК

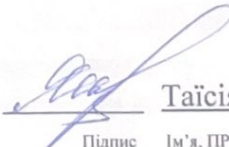
науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор



Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 червня 2024р.


Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

 Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ
Анастасії ТКАЧУК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Гармонізація потреб і цінностей підлітків та їх батьків як фактор у врегулюванні дитячо-батьківських конфліктів»
Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Олена ПЕТЯК, доктор філософії з психології

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 15 лютого 2024 р. № 8

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 червня 2024 р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: «Методика діагностики копінг-тест Р.Лазаруса; опитувальник «Дитячо-батьківських відносин підлітків» ДРОП; схема психодіагностики конфліктів В. Столін.
4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичний аналіз дослідження гармонізації потреб і цінностей підлітків як фактор у врегулюванні дитячо-батьківських конфліктів, взаємозв'язок потреб та цінностей у контексті взаємин батьків та дітей, динаміка формування цінісно-мотиваційної особистості протягом життєвого циклу, психологічний взаємозв'язок потреб, мотивів і цінностей у формуванні стратегій розв'язання конфліктів, поведінкові копінг-стратегії підлітків та їх батьків під час конфліктних ситуацій висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження гармонізації потреб і цінностей підлітків як фактор, методики дослідження особливостей прояву конфліктів у системі дитячо-батьківських відносин, результати емпіричного дослідження особливостей конфліктів у системі дитячо-

батьківських відносин, практичні рекомендації щодо поліпшення взаємостосунків батьків та дітей підліткового віку, висновки до розділу висновки, перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) рисунки.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.10. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.12. 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.02. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.04. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.05. 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	<u>24</u> травня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>20</u> червня 2024 р.	виконано

Здобувач  Анастасія ТКАЧУК

Керівник роботи  Олена ПЕТЯК

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

2. Тема кваліфікаційної дипломної роботи «Гармонізація потреб і цінностей підлітків та їх батьків як фактор у врегулюванні дитячо-батьківських конфліктів»

Здобувач Анастасія ТКАЧУК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Олена ПЕТЯК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна дипломна робота включає 73 сторінку, 5 рисунки, перелік джерел посилання складає 52 найменувань.

Ключові слова: цінності, підлітки, виховання, дитячо-батьківські стосунки, комунікація, підтримка.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські конфлікти у підлітковому віці

Предмет дослідження: гармонізація потреб і цінностей підлітків як фактор у врегулюванні дитячо-батьківських конфлікті.

За результатами дослідження розроблено практичні рекомендації щодо поліпшення взаємостосунків батьків та дітей підліткового віку.

Одержані результати можуть бути корисними для наукових досліджень, розробки програм підтримки сімейних відносин та вдосконалення комунікації між батьками та підлітками.

Дипломник  Анастасія ТКАЧУК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту 10 червня 2024
р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ФАКТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ	9
1.1. Взаємозв'язок потреб та цінностей у контексті взаємин батьків та дітей	9
1.2. Динаміка формування цінісно-мотиваційної особистості протягом життєвого циклу	15
1.3. Психологічний взаємозв'язок потреб, мотивів і цінностей у формуванні стратегій розв'язання конфліктів	23
1.4. Поведінкові копінг-стратегії підлітків та їх батьків під час конфліктних ситуацій	29
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ФАКТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ	40
2.1. Методики дослідження особливостей прояву конфліктів у системі дитячо-батьківських відносин	40
2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей конфліктів у системі дитячо-батьківських відносин	45
2.3. Практичні рекомендації щодо поліпшення взаємостосунків батьків та дітей підліткового віку	53
Висновки до другого розділу	57
ВИСНОВКИ	59
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	62
ДОДАТКИ	67
Додаток А	67

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у вивченні конфлікту між поколіннями «батьків» і «дітей», його причин і наслідків, а також можливості перетворення його на конструктивний процес, сприяючи розвитку відносин між поколіннями. Ця проблема визнається ключовою в сучасній психології, і дослідники вбачають багато факторів деструктивності міжпоколінного конфлікту, зокрема, розбіжності у ціннісних орієнтаціях між представниками різних вікових груп.

У дослідженнях різних авторів, таких як Дж. Гілфорд, Дж. Рензулі, Р. Кембел, Є. Потапчук, Ю. Баскіна, Е. Соколова, О. Богомазова та інші, відзначається, що сім'я є ключовою сферою соціалізації особистості, де формується способи взаємодії з оточенням. У контексті дитячо-батьківської взаємодії використовуються терміни «батьківське ставлення» (А. Варга, В. Століна), «батьківська позиція» (І. Валітова, В. Дружинін), «стиль виховання» (В. Мухіна). Відомі психологи, такі як З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші, вказують на складність та внутрішню конфліктність батьківської позиції, проявлену у її суперечливості та подвійності.

У працях А. Гебос, Ю. Баскіна, І. Чеснова підкреслюється, що недостатнє або некоректне батьківське ставлення до дитини може стати причиною дитячо-батьківського конфлікту. Цінності, згідно з дослідженнями, виконуються через їх взаємозв'язок з поняттями, такими як думка, уявлення та переконання. Українські автори Е. Соколова, Є. Потапчук, Т. Алексеєнко, Ю. Баскін, Р. Попелюшко розглядають цінності саме з цієї перспективи. За висновками І. Чеснова, цінності представляють собою поняття або переконання, пов'язані з бажаністю кінцевих цілей або людською поведінкою.

Поняття цінності у творчості В. Семенова, Т. Кузнецова, В. Малиновського, Т. Ващенко, О. Єрмакову визначається як близьке до

понять потреби та мотива. За висновками Є. Потапчука та Т. Архієвої ці поняття взаємопов'язані. Система цінностей, як вказується, функціонує як регулятор зовнішньої поведінки індивіда і його взаємодії в суспільстві через специфічні ціннісні орієнтації, що відображають соціально-регуляторну функцію.

Представники різних практичних наукових шкіл та течій західної психології, такі як К. Левін, К. Лоренц, Н. Міллер, З. Фрейд, К. Хорні та інші, досліджували різні форми конфлікту. Проте, існують недостатньо досліджені аспекти узгодження потреб і цінностей між підлітками та їх батьками. Наприклад, відсутні дослідження, спрямовані на визначення ступеня узгодженості їх потреб і цінностей, що послужило мотивацією для вибору даної теми дослідження «Гармонізація потреб і цінностей підлітків та їх батьків як фактор врегулювання дитячо-батьківських конфліктів.

Об'єкт дослідження – дитячо-батьківські конфлікти у підлітковому віці.

Предмет дослідження – є гармонізація потреб і цінностей підлітків як фактор у врегулюванні дитячо-батьківських конфліктів.

взаємодія потреб і цінностей підлітків та їх батьків у контексті дитячо-батьківських конфліктів.

Мета дослідження – є вивчення різних способів взаємодії між підлітками та їх батьками.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання основних завдань дослідження:

1. Проаналізувати наукові джерела щодо проблем узгодження потреб і цінностей у підлітків та їх батьків.

2. На основі теоретичного аналізу створити модель ролі потреб і цінностей у взаємодії між підлітками та батьками у конфліктних ситуаціях типу «підліток-батьки».

3. Провести порівняльний аналіз потреб і цінностей підлітків і їх батьків.

4. Розробити рекомендації для покращення взаємин між батьками та підлітками.

У процесі дослідження для вирішення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *Теоретичні*: аналіз наукових джерел з метою розкриття сутності та структури мотиваційної сфери особистості, розробка технології її формування, синтез теоретично-методологічних засад дослідження; *емпіричні*: спостереження, індивідуальні та групові розмови, тестування, моделювання психолого-педагогічних ситуацій.

Гіпотеза дослідження стверджує, що гармонізація потреб і цінностей між підлітками та їх батьками може сприяти зменшенню дитячо-батьківських конфліктів.

Практичне значення дослідження отримані результати можуть бути використані для проведення консультативно-тренінгових сесій практичними психологами з батьками та підлітками, спрямованих на узгодження їхніх потреб та цінностей та формування конструктивних методів взаємодії у випадках конфліктів, а також для покращення дитячо-батьківських відносин.

Експериментальна база дослідження. Комунальний заклад загальної середньої освіти "Лицей № 9 Хмельницької міської ради". В ньому взяли участь 56 респондентів .

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології підлітка: теорія та практика». (м. Хмельницький, 2024 р.).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (52 найменувань) та двох додатків.

Загальний обсяг дипломної роботи – 73 сторінки машинописного тексту
(основна частина – 65 сторінок)

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ФАКТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Взаємозв'язок потреб та цінностей у контексті взаємин батьків та дітей

Ціннісна проблематика на сучасному етапі привертає увагу багатьох психологів-дослідників, серед яких важливе місце займають таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як О. Насонової, Е. Ейдеміллера, А. Варги, О. Захарова, А. Лічко, О. Співаковської, В. Століна, А. Адлера, Є. Потапчук, С. Броді, А. Болдуїна, Р. Попелюшко та інші.

Під ціннісною сферою особистості та власне цінностями науковці розуміють різні аспекти, такі як значимість Р.Г. Лотце, особистісний смисл Г. Олпорт, переконання М. Рокич, структуру потреб А. Маслоу, формування свідомості та самосвідомості людини, що відображають актуальні життєві потреби, інтереси, погляди та ставлення до дійсності та себе М. Боришевський, соціальні установки В. Ядов, ідеал – ідея, яка виражає щось значиме для людини І. Надольний, всі об'єкти оточуючого світу, що можуть задовольнити потреби Ф. Щербак, В. Тугаринов та інші.

Насамперед, наші дослідження вказують на те, що в сучасній ціннісній проблематиці найбільш продуктивними є праці Д. Леонтєва. Науковець зауважує, що незважаючи на значну кількість психологічних досліджень, термін "цінність" до цих пір не має чіткого визначення. Він виділяє три основних підходи до розуміння психологічної природи індивідуальних цінностей. З першого підходу, який підтримують такі автори, як В. Брожик, М. Рокіч, А. Ручка, цінності аналізуються через їх взаємозв'язок з такими психологічними поняттями, як думка, уявлення та

переконання. М. Рокіч, зокрема, розглядає систему цінностей як стійку сукупність переконань у пріоритетах певного способу поведінки або кінцевої мети існування, що підтримується С. Шварцом і У. Білским, які пояснюють цінності як поняття або переконання, що стосуються бажаності кінцевих цілей або поведінки людини.

У теорії універсальних типів цінностей, що базується на гіпотезі про універсальність структури цінностей, виявлено структурну організацію системи цінностей. Ця організація відображає рівні та одночасну перевагу різних мотиваційних потоків, які породжують протиріччя і можуть призводити до стану фрустрації. Зокрема, цінності збереження, такі як безпека, традиції, конформність, протистоять цінностям змін, таким як саморегуляція. Крім того, цінності самовизначення, наприклад, універсалізм і прихильність, є протилежними до цінностей самопіднесення, таких як досягнення, гедонізм та влада [11, с. 13].

Отже, взаємозв'язок між цінностями визначає, в певній мірі, стратегію поведінки людини, хоча самі цінності розглядаються як пасивне утворення.

У другому підході, цінності вважаються еквівалентними поняттю ціннісних орієнтацій і розглядаються як певний вид соціальних установок або інтересів, як вказують такі дослідники, як Д. Узнадзе, Е. Шпрангер.

У цьому розумінні цінності вже виконують регулюючу та направляючу функцію. Проте, за словами Д. Леонт'єва, розуміння цінностей і орієнтацій як ідентичних понять не можливе, оскільки існує уявлення про особливий статус, місце та роль цінностей у житті людини, що проявляються як на рівні повсякденної свідомості, так і на теоретичному рівні.

У третьому підході поняття цінності відоме зв'язується з поняттями потреби та мотива (Б. Братусь, Ф. Василюк, Ю. Зінченко, Ю. Жуков, А. Маслоу, Ю. Шерковін та інші). Д. Леонт'єв вважає, що цей підхід є найбільш продуктивним і має значний пояснювальний потенціал, оскільки

цінності наділені рушійною силою. Проте, він підкреслює необхідність чіткого відрізнєння понять "цінності" та "потреба", оскільки потреби відображають безпосередні життєві взаємини індивіда з оточуючим світом, відображаючи поточний стан цих динамічних взаємин.

Особистісні цінності представляють собою узагальнені відносини зі світом, сформовані та відображені в загальному досвіді соціальної групи. Вони вбудовані в структуру особистості і, у своєму функціонуванні, практично не залежать від ситуаційних факторів. На відміну від потреб, цінності не обмежені моментом і не виникають зсередини, а здебільшого притягують зовні. Проаналізувавши дослідження ціннісної проблематики у філософії, соціології, психології та етиці, Д.О. Леонтьєв висловлює припущення щодо наявності трьох форм існування цінностей:

1. Цінності можуть існувати як суспільні ідеали, що виникають у суспільній свідомості і відображають уявлення про ідеальність у різних аспектах життя.

2. Цінності можуть мати конкретне втілення в діях або творіннях окремих людей, відображаючи цілі чи переконання.

3. Цінності можуть бути мотиваційними структурами особистості, що спонукають до реалізації суспільних цінностей у поведінці та діяльності [7].

Таким чином, у психологічній науці цінності трактуються як складова особистості, що розвивається динамічно. Важливою особливістю структури цінностей є їх ієрархічна організація, де різні цінності мають різний ступінь важливості і одні можуть виражати інші. Найвищий рівень у системі цінностей займають ціннісні орієнтації, які визначають спрямованість особистості на усвідомлення певних цінностей і задоволення своїх потреб.

Ці ціннісні орієнтації визначають спосіб, яким людина сприймає світ і взаємодіє з ним, відображаючи її основні цінності та життєві пріоритети.

Таким чином, встановлено, що система цінностей грає важливу роль у формуванні особистості, забезпечуючи її стабільність і передбачуваність вчинків та поведінки, а також сприяючи адаптації до змін у житті [5, с. 13].

Загалом, сучасні вчені, включно з Б. Братусем, Г. Залеським, Є. Головахою, Т. Корніловою, С. Бубновою та іншими, розглядають особисті цінності як складну ієрархічну систему, яка впливає на активність людини, узгоджуючи мотиваційно-потребу зі світоглядними структурами свідомості, а ціннісні орієнтації займають найвищий рівень цієї структури.

Як підкреслено в попередніх дослідженнях, В. Тугаринов одним з перших використовує термін "ціннісні орієнтації", вказуючи на те, що індивід використовує лише ті цінності, які присутні в суспільстві, що його оточує, що робить ці орієнтації, по суті, внутрішніми цінностями суспільства. Вони є ключовими складовими внутрішньої структури особистості, закріпленими життєвим досвідом і переживаннями індивіда, що виконують роль відокремлення значущого від не значущого для даної особистості. Сукупність встановлених ціннісних орієнтацій створює особливу ось свідомості, що забезпечує стабільність особистості, передає певні форми поведінки і діяльності через спадковість напрямку потреб і інтересів [7, с. 6].

Таким чином, ціннісні орієнтації виступають ключовим регулюючим і визначальним мотиваційним фактором для особистості.

Сучасні дослідники, такі як Н. Кирилова, Н. Розов, О. Сірий, М. Яницький та інші, розглядають систему ціннісних орієнтацій як складову структури особистості, що визначає напрямок та сутність активності особистості і впливає на загальний підхід до світу і до самого себе, надаючи зміст і напрямок особистим позиціям, поведінці та вчинкам. Ціннісні орієнтації, таким чином, виступають у свідомій ролі регулятора соціальної поведінки особистості, є навігатором у її житті. Цю точку зору підтримує і Н. Наумова, яка розглядає ціннісні орієнтації як механізм цілепокладання,

що допомагає людині орієнтуватися в світі та створювати усвідомлену картину навколишнього світу.

Крім регулюючої та направляючої ролі, ціннісні орієнтації впливають на формування потреб індивіда, визначаючи їх місце у загальній системі його потреб (за В. Ануріним). Згідно з В. Алексеєвою, ціннісні орієнтації виступають як основний канал засвоєння духовної культури суспільства та перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини.

Отже, М. Яницький правильно зауважує, що система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу та вектор розвитку особистості, виступаючи як ключове джерело і механізм, який об'єднує особистість і соціальне середовище в одне ціле.

Вивчення наукових джерел, як зарубіжних, так і вітчизняних, дозволяє зробити висновок, що цінності та їх структура розглядаються як невід'ємна складова особистості, що постійно розвивається. Важливою характеристикою структури цінностей є їх ієрархічна організація, де кожна цінність має свій ступінь значущості та є вираженням інших. На найвищому рівні ціннісної системи розташовані ціннісні орієнтації, які визначають напрямок особистості у сприйнятті та прийнятті певних цінностей та задоволенні своїх потреб [1, с. 4].

Ієрархічна структура цінностей регулює активність людини та взаємодіє з мотиваційно-потребуваною сферою і світоглядними уявленнями особистості, що ставить її у центр розвитку. Ціннісні орієнтації представляють собою важливий аспект соціально-психологічного контексту, що проникає у всі аспекти людського життя. Вони відображають свідоме ставлення особистості до соціальної реальності та впливають на мотивацію її дій. У системі цінностей ціннісні орієнтації є найвищим рівнем, що виконує функцію узгодження та регулювання поведінки особистості.

Ціннісні орієнтації є ключовою складовою структури особистості, що охоплює різні аспекти, такі як мотиваційний, когнітивний, емоційний та оцінювальний. Вони формуються під впливом соціальних факторів, таких як система виховання та освіти, і відображають духовне життя суспільства.

Кожна родина, у своїй повсякденній діяльності, стикається з різноманітними викликами, які вимагають розв'язання в умовах, коли індивідуальні потреби, мотиви та інтереси її членів можуть бути протилежними. У психологічному аспекті родину можна розглядати як систему міжособистісних взаємодій, спрямованих, у загальному розумінні, на захист індивіда від впливу суспільства з одного боку та його адаптацію до життя в цьому суспільстві з іншого. Постає питання про взаємозв'язок цих процесів і його вплив на розвиток родинної динаміки та індивідуального самовизначення.

Потреба проявляється через психічне напруження (наприклад, настрій, скарги, конфлікти) і має свій вияв у формі мотивації для певної поведінки. Іншими словами, коли є потреба в чомусь конкретному, мотивація стає підґрунтям для вибору шляху задоволення цієї потреби. Це означає, що перед тим, як потреба здійсниться в дії, особистість переживає складний процес мотивації, що включає усвідомлення як суб'єктивних, так і об'єктивних аспектів потреби і дії, спрямованої на її задоволення [13].

Мотиви дії людини завжди пов'язані з її цілями, але ці цілі і мотиви можуть бути спільними або не співпадати. Для того, щоб предмет або явище дійсності стали метою нашої діяльності, необхідно, щоб людина усвідомила, що цей предмет пов'язаний зі задоволенням її потреби, і ця потреба спонукає її до відповідних дій. Тільки у цьому випадку мотиви і цілі збігаються. У психічному житті людини існують особисті тенденції та установки, які можуть бути недостатньо усвідомлені або зовсім не усвідомлені. У цьому випадку цілі та справжні мотиви можуть відрізнятись і навіть протистояти один одному.

Мотив - це внутрішнє джерело поведінки, що відповідає за її активність та направленість. Він може мати психологічну або фізіологічну природу і є відповідальним за спонукання до дії [8].

Пояснюючи сутність вольової поведінки, Д. Узнадзе визначає її мотиваційний аспект, відповідно до якого мотивація передує вольовому акту, а мотив є необхідною умовою для виникнення такої поведінки. Таким чином, усі види поведінки базуються на потребах, які психологічно виявляються у вигляді мотивів, що в свою чергу проявляються у різних психологічних явищах, таких як інтереси, прагнення, переконання та установки.

У той же час, потреби і особистісні цінності виявляють відмінності: потреби є формою безпосередніх взаємодій індивіда з оточуючим світом. Вони виникають і діють "тут і зараз", відображаючи поточний стан цих постійно змінюються взаємин. Процеси стимуляції та формування, що виникають внаслідок потреб суб'єкта, відображають актуальні вимоги ситуації. Ще одна різниця між цінностями і потребами полягає у способах їх внутрішнього сприйняття. Потреби сприймаються людиною як взаємозв'язок з оточуючим світом, як необхідності, бажання або потреби, що вимагають певних зусиль, спрямованих на зміну світу або адаптацію до нього. Цінності сприймаються як ідеали - кінцеві, бажані орієнтири, які не обов'язково свідомо усвідомлюються; свідомість не є обов'язковою характеристикою особистісних цінностей.

Цінності - це осмислені значення, які визначають основні орієнтири в структурі свідомості людини і відображають її ставлення до ключових аспектів життя. Ці значення можуть виявлятися в різних формах, включаючи зовнішні аспекти, такі як предметний світ та соціальне оточення, а також внутрішні явища, такі як емоції, здібності і світогляд. Система цінностей людини є важливим аспектом її особистості, вона забезпечує цілісність її ідентичності, оскільки орієнтується як на минуле, на

особистий досвід, так і на майбутнє, виконуючи прогностичну роль, направляючи її дії та визначаючи життєву позицію [21, с. 14].

1.2. Динаміка формування цінісно-мотиваційної особистості протягом життєвого циклу

Основні дослідження внутрішньої мотивації, які почалися на початку 1970-х років за ініціативою Е. Дісі, сьогодні можна розділити на чотири основні групи теорій:

1. Теорія когнітивної оцінки, в межах якої досліджується вплив когнітивної оцінки зовнішніх або внутрішніх факторів на формування внутрішньої або зовнішньої мотивації;

2. Теорія організмичної інтеграції, дослідження якої стосуються впливу процесу інтерналізації зовнішніх стимулів на розвиток внутрішньої або зовнішньої мотивації;

3. Теорія каузальної орієнтації, що описує внутрішню мотивацію як особистісну рису, яка проявляється у віддачі переваги зовнішнім або внутрішнім стимулам при виконанні дій;

4. Теорія базових потреб, яка виникла з розширенням предметного поля досліджень і зосереджується на вивченні впливу задоволення "базових психологічних потреб" на психологічний добробут особистості.

Е. Дісі та Р. Раян визначають внутрішньо мотивовану поведінку як ту, що "повністю виходить із інтересів особистості, не потребує віддалених вигід, але для свого підтримки потребує задоволення базових психологічних потреб у самодетермінованості, компетентності та близьких стосунках". Сама внутрішня мотивація є базовою і служить психологічною функцією особистісного зростання, яка активна протягом всього життя людини. Наразі концепція мотивації трактується різноманітно [16, с. 5].

Деякі вчені, такі як До. Мадсен та Ж. Годфруа, розглядають її як сукупність факторів, що підтримують і направляють поведінку. Інші, наприклад К. Платонов, визнають мотивацію як сукупність мотивів. Треті дослідники розглядають мотивацію як спонукання, що викликає активність організму та направляє її. З іншого боку, для деяких вчених, таких як М. Магомед-Эминов, мотивація є процесом психічної регуляції конкретної діяльності. Інші, як І. Джидарьян, розглядають мотивацію як процес, що визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретної форми діяльності. Водночас, В. Вилюнас розглядає мотивацію як систему процесів, що відповідають за спонукання та діяльність. Всі визначення мотивації можна поділити на два напрями.

Перший розглядає мотивацію зі структурних позицій, розглядаючи її як сукупність чинників або мотивів. Наприклад, відповідно до концепції О.Н. Ільїна, мотивація залежить від потреб і цілей особистості, рівня амбіцій і ідеалів, умов діяльності (як зовнішніх, об'єктивних, так і внутрішніх, суб'єктивних, таких як знання, вміння, характер) і світогляду, переконань та спрямованості особистості і т.п. З урахуванням цих факторів приймаються рішення та формуються наміри.

Другий напрямок розглядає мотивацію як не статичну, а динамічну, як процес чи механізм. Виділено різноманітні види регуляції, такі як вольова, когнітивна, емоційна, соціальна, особистісна, діяльнісна та інші, за твердженням В. Запорожця, В. Зейгарнік, О. Осницького. З точки зору розвитку навичок особливе значення має вивчення мотиваційної регуляції, пов'язаної з оволодінням діяльністю, за даними П. Вірної, Ш. Магомед-Емінова, А. Файзуллаєва, а також ціннісної регуляції, що пов'язана з саморозвитком особистості, за М. Боришевським, З. Карпенко, Д. Леонтьєвим, О. Музикою.

На підставі теоретичного аналізу, включаючи дослідження Х. Хекхаузена, можна зробити висновок, що на вибір способу вирішення

конфлікту впливають різні аспекти, такі як потреби в досягненні успіху чи уникненні невдачі, напрямки інструментальної активності, очікування результату, підтримка або перешкоди з боку інших людей, а також емоційний стан і реальні результати. При цьому важливо враховувати інші особистісні властивості, які можуть сприяти або заважати досягненню конструктивної взаємодії з оточенням, такі як самооцінка, рівень впевненості, емпатія та інші. Такий комплексний підхід допомагає краще зрозуміти процес прийняття рішень та реакції на конфліктні ситуації, а також спрямовує на розвиток ефективних стратегій взаємодії з оточенням [9].

Під час наукових досліджень було встановлено, що існують два основних види регуляції особистісного розвитку, які контролюють рівень розвитку як звичайних, так і обдарованих особистостей і відрізняються за рівнем рефлексії і суб'єктності. Це ситуативно-орієнтована і суб'єктно орієнтована регуляція.

Перша з них пов'язана з орієнтацією на вимоги ситуації, соціальні стандарти та очікування.

Друга, суб'єктно-орієнтована регуляція особистісного розвитку, характерна для окремих типів особистості, зокрема для обдарованих осіб, які, будучи в меншості, керують своїм розвитком, головним чином, за внутрішніми цінностями [13].

У цьому випадку існує більша ймовірність ціннісних розбіжностей між особистими цінностями обдарованих осіб та цінностями їх соціального оточення, що призводить до зростання потреби в ціннісній підтримці. Ця підтримка може включати широкий спектр соціальних, психологічних і освітніх заходів, спрямованих на створення сприятливого середовища для розвитку обдарованих особистостей і налагодження гармонійних відносин з їхнім соціальним оточенням.

У роботах О. Савиченко виділяються три рівні регуляції розвитку здібностей на основі ціннісно-мотиваційного підходу:

- ✓ соціальний,
- ✓ процесуальний
- ✓ суб'єктний.

Перехід від нижчих рівнів регуляції до вищих пов'язаний зі зростанням значення суб'єктивних факторів у процесі регулювання: від орієнтації на цінності та очікування зовнішніх авторитетів та відповідного виконання діяльності до акценту на власних, особистісних цінностях, які стають основою мотивації для діяльності. Можна пояснити, що у батьків розвинений суб'єктний рівень мотиваційної регуляції поведінки під час конфлікту, що відображає стійкі сімейні цінності.

Діти, у свою чергу, сприймають процесуальний підхід як більш природний для них, оскільки він більш відповідає їхнім потребам і є взаємно доповнюючим для способу поведінки батьків. У підлітковому віці, який є кризовим не лише для самого підлітка, але й для сімейної системи взагалі, батьки також переживають кризу у відчутті необхідності змін у своїх уявленнях про свою дитину. Попередні методи впливу стають менш ефективними, оскільки вони переважно ґрунтуються на контролі [11, с.21].

Виникає необхідність переосмислення відносин між батьками та дітьми і зміни підходів батьківського виховання, оскільки відчуття власної дитини (щодо її потреб у емоційній близькості та визнанні) може відрізнятись від розуміння батьків. Ця розбіжність може призводити до конфліктів між батьками та дітьми. Тому важливо переглянути ціннісні орієнтації батьків щодо їхнього ставлення до дітей, а також розробити нові стратегії взаємодії, що враховуватимуть потреби і погляди обох сторін.

Ми введемо поняття ціннісної підтримки з урахуванням того, що наявне поняття психологічної підтримки є занадто загальним. Якщо психологічна підтримка охоплює широкий спектр психологічних впливів

на оптимізацію різних психічних станів, пізнавальних процесів, емоційних або когнітивних явищ, особливостей соціальної взаємодії та інших аспектів внутрішнього психологічного життя, то ціннісна підтримка спрямована на більш обмежений коло психологічних явищ, що переважно зосереджені у ціннісній свідомості особистості.

Ціннісна підтримка є одним з аспектів психологічної підтримки, що спрямований на збалансування особистісних цінностей особи, їх активізацію, зміну або розвиток з метою збереження ідентичності під час вирішення життєвих ситуацій та особистісного росту. Цей тип підтримки є важливою складовою нашої колективної роботи з вирішення конфліктів між батьками та дітьми. Оскільки ціннісна підтримка представляє собою комплекс впливів, спрямованих на стимулювання процесів свідомого розвитку особистості, важливо враховувати індивідуальну перспективу здібностей, яка у кожної людини є унікальною і часто розвивається непередбачувано або у залежності від ситуації. Тому необхідно підходити до надання ціннісної підтримки з урахуванням індивідуальних особливостей кожної особи та її потреб [5, с. 13].

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток дитини, Е. Ейдемиллер і В. Юстицкіс зосереджують увагу на емоційному аспекті сімейних зв'язків і виділяють два основних типи порушень емоційного ставлення батьків до підлітка: "недостатність батьківських почуттів" і "спрямованість батьківських уявлень про підлітка в залежності від його статі".

Згідно з Т. Архіреєвою, Ю. Баскиним, А. Варгою, Е. Соколовою та І. Чесновим, провокатором конфліктів між батьками та дітьми є три основних типи неправильного ставлення батьків до своїх дітей, які можуть взаємодіяти між собою. Домінантне відношення передбачає суворий і значний контроль. Часто обидва батьки надто суворо покарають та критикують своїх дітей. У відповідь діти можуть відчувати обурення та тривалу боротьбу з батьками. Однак не завжди таке домінування

призводить до конфліктів між батьками та підлітками, оскільки це залежить від того, чи сприймає підліток це домінування, як виправдане, і чи приймає чи відкидає батьківський авторитет.

Домінантна поведінка може бути прийнятною для дитини, якщо принципи здаються їй розумними, обґрунтованими та мають конструктивну мету. Знехтувальне ставлення описується наявністю однієї або двох конкретних характеристик:

- а) байдужості з боку одного або обох батьків до своєї дитини;
- б) суворої, негнучкої поведінки батьків щодо дитини.

Це може призвести до втрати атмосфери домашнього затишку та неодворотного розпаду батьківсько-дитячих зв'язків, а також відсутності єдності в сім'ї [23].

Симбіотичний тип батьківських стосунків характеризується бажанням батьків, особливо батька (або обох), встановити тісний, інтенсивний емоційний зв'язок з дитиною, брати участь у всіх, навіть незначних, подіях в її житті. При цьому дитина може стати засобом задоволення егоцентричних потреб матері і/або батька та втратити свою індивідуальність. Симбіотичний тип батьківських відносин є негативним, коли це завдає шкоди взаємовідносинам між батьками та дітьми, особливо тоді, коли це призводить до невідповідності важливих для розвитку особистості дитини потреб, наприклад, в самостійності та проявах ініціативи [13].

Проте, як відзначає В.С. Мухіна, у реальних сімейних взаємовідносинах найчастіше спостерігаються різноманітні комбінації стилів і методів взаємодії, що ускладнює їх класифікацію до одного конкретного типу.

Підтримуючи думку В. Дружиніна, ми вважаємо, що ідеальна батьківська позиція повинна відповідати трьом ключовим вимогам: адекватності, гнучкості і передбачуваності. Адекватність батьківської

позиції ґрунтується на точній реальній оцінці характеристик дитини, на вмінні сприймати, розуміти і поважати її індивідуальність [23].

Гнучкість розглядається як готовність та здатність адаптувати стиль спілкування та методи впливу на дитину відповідно до її зростання та змін життєвих обставин сім'ї. Прогностичність позиції виражається у спрямованості на "зону найближчого розвитку" дитини; це передбачувальна ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку.

У психологічних дослідженнях для оцінки батьківського ставлення використовуються два основні критерії: рівень емоційної близькості та теплоти, які батьки виявляють до дитини (включаючи любов, прийняття, теплоту або відчуженість), та ступінь контролю над її поведінкою (чи великий, з обмеженнями та заборонами, чи невеликий, з мінімальними обмеженнями).

У кожній родині автоматично формується конкретна, часто навіть неусвідомлена, система виховання. О. Кроник та К. Кроник ідентифікують чотири типи сімейних взаємин, які є одночасно передумовою та результатом їх утворення: диктат, опіка, "невтручання" і співпраця. Диктат у сім'ї проявляється у постійному пригніченні та утиску батьками ініціативи та самоповаги у підлітків, що може призвести до виховання грубості та навіть ворожнечі до батьків [8, с. 13].

Опіка в сім'ї передбачає блокування процесу серйозної підготовки дітей до стикання з реальністю. Відсутність активного втручання з боку "пасивних" дорослих може породжувати тактику "невтручання". У той час, співпраця в сім'ї характеризується спільними метами і завданнями спільної діяльності, високими моральними цінностями та організованою співпрацею.

У підлітковому віці важливе значення має роль батьків у вихованні. Якщо відношення батьківської пари неоднозначні або суперечливі,

інформація, яку отримує дитина, може призвести до формування нечіткого та суперечливого уявлення про себе і до недооцінки власних здібностей [11].

Неоднозначність уявлення про себе може призвести до виникнення конфліктного сприйняття родини, яке, в подальшому, може вплинути на взаємини в майбутній власній родині. Соціальний досвід, що діти отримують у своїй родині, є ключовим фактором у формуванні їхньої індивідуальності. Особливим аспектом підліткового віку є здатність розглядати погляди батьків критично і формувати власну позицію щодо них. У той же час відбувається відчуження від думки батьків, яка починає розглядатися як одна із можливих точок зору на самого себе. Вивчення результатів наукових досліджень, як теоретичних, так і емпіричних, дозволяє розкрити та проаналізувати спосіб уявлення підлітками про образ батьків і родини в цілому.

Відчуття підлітками власної родини формуються через їхні потреби, які проявляються у розумінні, відчутті захищеності, повазі, емоційній близькості, любові та комфорті. Задоволення цих потреб сприяє формуванню їхньої особистості та визначає, як вони сприймають своїх рідних. Розуміння кожного члена родини окремо, а також сімейної системи в цілому, залежить від рівня розвитку цих аспектів. У підлітковому віці, коли вони активно демонструють свою самостійність і визначають власну ідентичність, підлітки залишаються вразливими до думок і поглядів своїх батьків. Їхня чутливість до батьківських поглядів і методів виховання досягає максимальної точки у цей період.

Конфліктна взаємодія визначається як часткове неузгодження між її учасниками, іноді супроводжується антагонізмом позицій, що виникає з різниці у цінностях, цілях та мотивах. Сімейні конфлікти, які є одними з найпоширеніших у повсякденному житті, виявляються фахівцями, зокрема психологами та педагогами. Проблема конфлікту поколінь, що є ширшою,

активно досліджується соціологами, хоча з проблемою конфліктів між батьками і дітьми в центрі уваги не так багато робіт, порівняно з іншими аспектами конфлікту. В контексті психології та педагогіки, конфлікти між батьками та дітьми залишаються менш дослідженими, порівняно з іншими аспектами сімейних взаємовідносин. З великої кількості робіт, присвячених проблемі конфлікту, дуже обмежена кількість зосереджується саме на відносинах між батьками та дітьми, хоча це є важливим аспектом розвитку та функціонування сімейного середовища.

<i>Емоційний компонент</i>	<i>Когнітивний компонент</i>
<p><i>Батьківське відношення</i> (І. Є. Валітова, А.Я. Варга, В.В. Столін, Н. Ю. Синягін):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ емоційна близькість (відчуття комфорту у сім'ї) ➤ щирість ➤ взаєморозуміння (взаємодопомога) ➤ затишок. 	<p>Установки батьків, стереотипи, життєві сценарії (Є. Г. Ейдемиллером)</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ захищеність ➤ стабільність

**Образ сімейних стосунків
у підлітковому віці**

<i>Поведінковий компонент</i>
<p>Стили виховання (за О.О. Кронік, К. А. Кронік)</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ справедливість у розподілі обов'язків ➤ згуртованість ➤ повага ➤ матеріальне забезпечення

Рис. 1.2 Структура образу сімейних стосунків у підлітковому віці.

Дослідження в науковій літературі підтверджує, що сімейні взаємини становлять основні умови і джерело формування особистості та соціалізації

підлітків. Вони в значній мірі визначають темп і зміст подальшої сімейної поведінки молодих людей [21, с. 12].

У процесі наших емпіричних досліджень у сфері цінностей особистості ми зосереджувалися на внутрішніх аспектах індивідуальної свідомості та особистісних цінностях. З цього приводу існуючі методики, що базуються переважно на оцінці вже визначених зовнішніх цінностей, не відповідали нашим очікуванням.

1.3 Психологічний взаємозв'язок потреб, мотивів і цінностей у формуванні стратегій розв'язання конфліктів

Взаємовідносини в межах сім'ї, як малої соціальної групи, мають значний вплив на її членів, як між поколіннями, так і всередині одного покоління. Кожен член сім'ї своїми особистими характеристиками та поведінкою впливає на динаміку сімейного життя. Одночасно, індивідуальні особливості кожного члена можуть сприяти формуванню духовних цінностей і життєвих поглядів всієї родини. В малих сім'ях особливо важлива психологічна сумісність між її членами, тоді як у великих сім'ях терапевтичне навантаження розподіляється, і утворюються мікрогрупи зі спільними інтересами та духовною близькістю, наприклад, відносини між батьком і сином, бабусею і внуком тощо.

Один з ключових аспектів, який цікавить дослідників у сімейних взаємин, - це стиль сімейного керівництва, тобто стратегії батьків щодо виховання своїх дітей і впливу на формування їх ціннісних уявлень. Деякі батьки дотримуються політики невтручання, рідко втручаючись у життя своїх дітей. Інші натомість часто втручаються, використовуючи як заохочення (наприклад, за відповідну поведінку, яка відповідає соціальним стандартам), так і покарання (за агресивну або неприйнятну поведінку). Іноді батьки навмисно або ненавмисно посилюють агресивну поведінку, навіть якщо спробують її приборкати. Це підкріплення, якщо його

застосовується систематично або навмисно, може значно впливати на формування агресивних форм поведінки у дітей [13].

Вивчення дитячо-батьківських взаємин досліджували такі вчені, як А. Варга, В. Столін, А. Співаковська та інші. У вітчизняній літературі представлена обширна класифікація стилів сімейного виховання підлітків, з урахуванням особливостей характеру та психопатій, а також розглядається, який тип батьківського ставлення може сприяти виникненню конкретних аномалій у розвитку, як це вказують А. Личко, Е. Ейдемільлер та інші дослідники.

У житті кожної особи роль батьків є значною та важливою. Вони виступають у ролі перших зразків поведінки, яких намагається дотримуватися дитина. Від матері та батька дитина сподівається навчитися багатьом аспектам життя та бути подібною до них. Коли батьки розуміють, що вони впливають на формування особистості своєї дитини, вони свідомо вчиняють так, щоб їхні дії та поведінка сприяли розвитку в дитини якостей та розумінню людських цінностей, які вони прагнуть передати [5].

Найчастіше конфлікти між батьками і дітьми виникають у підлітковому віці. Причини цих конфліктів можуть бути різними для кожної ситуації, але можна виділити основні фактори. Класифікація, запропонована К. Барсеговою, включає відмінності у досвіді, перехідні етапи до дорослості, ослаблення батьківської влади, психологічні та соціальні різниці між батьками та дітьми, перевантаження через соціокультурні зміни, відсутність чітких правил та боротьбу за автономію підлітків.

Конфлікти між хлопчиками-підлітками та їх батьками частіше мають інтенсивний характер, ніж у дівчаток. Приблизно 30% хлопчиків-підлітків відносяться до категорії, де взаємини з батьками базуються на взаємній повазі та відсутності конфліктів. У 5% випадків вони характеризуються змінною атмосферою, коливаючись між спокоєм та періодами конфліктів.

У 20% ситуація відзначається постійним напруженням та частими сварками з батьками, тоді як 5% підлітків не відповідають жодному з цих типів. Незважаючи на конфлікти між батьками та підлітками, останні часто залишаються психологічно залежними від батьків. Навіть у сім'ях з конфліктами небагато підлітків бажають повністю розлучитися зі своїми батьками та почати самостійне життя. Хоча підліток бореться за самостійність у поведінці, він залишається емоційно залежним від батьків і потребує їхньої любові.

У своєму ставленні до дітей батьки відчувають велику відповідальність, оскільки їхні дії та слова мають великий вплив на формування характеру та світогляду маленької людини [5]. Кожен етап виховання визначається багатьма факторами, включаючи власний досвід батьків, їхні вірування та цінності. Батьки, які розуміють цю важливість, ставляться до своєї ролі з особливою серйозністю, намагаючись надати дітям не лише матеріальний комфорт, але й моральні та емоційні підтримку для їхнього здорового та гармонійного розвитку.

Виховний процес можна розглядати як цілком осмислений, оскільки постійний контроль над власною поведінкою, відношенням до інших та увага до організації сімейного життя сприяють створенню для дітей найбільш сприятливих умов, сприяючи їхньому повноцінному та гармонійному розвитку.

Таким чином, значення досвіду та методів взаємодії батьків з дітьми є важливим, оскільки вони визначають характер поведінки дітей, яка взаємодіє зі способами поведінки дорослих. Тому необхідно звернутися до цінностей батьків та рівня їх втілення в сімейній системі, а також дослідити задоволеність підлітків сімейними аспектами.

Конфлікт між поколіннями "батьків" і "дітей", разом з його причинами та наслідками, а також можливість його перетворення у конструктивність і розвиток відносин між поколіннями, є однією з актуальних проблем у

сучасній соціальній психології. Дослідники вказують на чимало причин деструктивності міжпоколінного конфлікту: розбіжність цінностей між представниками різних вікових груп, зміни у темпах науково-технічного і соціального розвитку, що робить досвід попередніх поколінь застарілим, а також перетворення структури сім'ї з розширеної на нуклеарну, що може призвести до втрати наступності між поколіннями. Відносини між батьками та дітьми у сім'ї є наочним прикладом міжпоколінкових відносин у суспільстві, де відбиваються об'єктивні, суб'єктивні та процесуальні аспекти соціального "наслідування" [21].

У період підліткового віку дитина поступово набуває більшу ступінь незалежності від батьків. Це час активного розвитку свідомості та самоідентифікації за Е. Еріксоном, де велике значення має взаємодія з ровесниками. Дорослий, такий як батько чи вчитель, втрачає свій попередній авторитет і стає партнером на рівних. Усе це проявляється у зміцненні особистісного аспекту в батьківських відносинах, що виражається у прагненні до "душевної близькості", "спільності інтересів" і довірі між батьком і підлітком. Батьківські страхи, згідно з В. Сатир, також пов'язані з можливими втратами довіри, віддаленням і відчуженням з боку дитини [13].

У підлітковому віці сприяючий стиль батьківства набуває переважаючого значення, тоді як пояснювальний стиль, що відображає менторську позицію, зменшує свою вагу. В ціннісних орієнтаціях батьків важливою стає воля дитини, його цілеспрямованість, наполегливість, здатність до спілкування з іншими та навички дружби. Паралельно з цим, успіхи дитини в навчанні та його моральні якості, безперечно, визначаються як важливі чинники для її майбутнього щастя.

Під час кризового періоду важко для батьків переосмислити свої взаємини з підлітком, який виявляє прагнення до самостійності і протестує проти авторитету дорослих. Це часто призводить до тенденції батьків

перекладати занадто великий контроль на дитину, замість саморегулювання своєї поведінки, що ще більше загострює конфлікт між батьками та дітьми. Внутрішня невпевненість і недосконалість батьків стають вразливими точками, які дозволяють дітям маніпулювати ними. Одними з таких «прийомів», які описані в літературі, є техніка "контрольованої дурості", що знижує очікування батьків, "розділяй і володарюй", який використовується для ефективного розділення уваги батьків, та "переговори", що дозволяють мінімізувати практично будь-яку вимогу батьків, заховуючи її серед неважливих деталей і конфліктів.

Джерелами конфліктів є протиріччя, що виникають там, де існують розбіжності у різних сферах: знаннях, уміннях, навичках, особистісних якостях; оцінках та самооцінках; очікуваннях та позиціях; розумінні та інтерпретації інформації; поглядах та переконаннях; мотивах та потребах. Кожне дитя має право на любов, проте це право може бути обмежено, якщо батькам не вдасться спочатку навчити дитину бути терплячим і миролюбним. Завдяки своїй природі, сім'я як мала група створює такі умови для вираження емоцій та задоволення емоційних потреб, які допомагають людині відчувати свою відповідність суспільству, зміцнюють почуття безпеки та спокою, спонукають до бажання надавати допомогу та підтримку іншим людям [5, с. 13].

Батьківські позиції впливають на поведінку дитини в сім'ї. Якщо дитина відчуває відштовхування або відкидання, вона може почувати себе непотрібною та відсунутою на другорядний план у сім'ї. Такі діти іноді намагаються боротися за своє місце в сім'ї або привернути увагу до себе негативною поведінкою, яка, хоч і не затверджується батьками, допомагає їм стати центром уваги в родинному колі. Дитина також відчуває себе зайвою, коли батьки ухиляються від спілкування з нею, не беручи участь в іграх, майже не помічають її і постійно зайняті своїми справами. Діти, яких батьки надмірно оберігають, часто виступають у ролі центру уваги,

зосереджуючи на собі увагу всіх оточуючих. Їхні потреби відображаються в пріоритеті над потребами інших членів сім'ї. Також дитина, яку перевантажують вимогами, примушують і командують, не може зайняти належне місце в сім'ї. Увага батьків зосереджена на цій дитині, як якій вважається зайвою, але перед нею ставляться вимоги, які не ставлять перед іншими членами сім'ї. Їй не визнається навіть найменша можливість самостійних дій. Батьки не враховують її права, навіть не визнають їх, у відміну від прав інших членів сім'ї [18].

Підлітки сприймають реактивну дезінтеграцію «Я» як неможливість відповідати очікуванням і вимогам батьків, а водночас залишатися самими собою. Не дозволеність цього внутрішнього конфлікту призводить до постійної афективної напруженості і тривоги. З одного боку, це може призвести до збільшення егоцентризму, самолюбства і хворобливого почуття власної гідності. З іншого боку, цей конфлікт може призвести до розвитку захисного механізму, такого як «псевдо-я», який характеризується бажанням до безпеки, уникненням нових досвідів, тривогою і страхом, пасивністю і невпевненістю в собі, а також недовірою до інших. Ця невротична структура особистості може обмежувати творчий і емпатійний потенціал, ускладнювати адаптацію та взаєморозуміння з однолітками, а також утруднювати прийняття різних ролей [23].

Правильні виховні підходи батьків зумовлені, насамперед, їх умінням бачити дитину як особистість і розглядати її як повноправного члена сім'ї. Це виявляється у повазі до прав та потреб дитини, які вони відносяться з увагою в родинному колі.

На підставі наявних даних можна виділити чотири групи причин, які спричиняють дитячо-батьківський конфлікт:

Об'єктивні причини, що виникають з індивідуальних та вікових особливостей, темпераменту та характеру батьків і дітей, таких як запальність, нестриманість, імпульсивність, ригідність та негативізм. Ці

фактори впливають на інтенсивність конфліктів, їх частоту, емоційні прояви, контроль над власною поведінкою, тактику та стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Етап у розвитку підлітка супроводжується віковою кризою, яка визначається якісними змінами у його соціальних відносинах, діяльності та свідомості. З. Фрейд звертав увагу на біологічний аспект розвитку, відзначаючи, що підлітковий період включає обов'язкову вікову кризу, пов'язану зі статевим дозріванням. Ця криза є необхідною, оскільки спроби особистості впоратися з новими сексуальними імпульсами викликають внутрішні перетрубації. Її характер і тривалість залежать від особистісних особливостей підлітка, його оточення та виховання, і часто супроводжуються суб'єктивними труднощами, що виявляються у формі непокори та опору проти впливу дорослих [4, с. 19].

Об'єктивні причини, що впливають з особливостей міжособистісної взаємодії в сім'ї, такі як протиріччя між внутрішніми потребами та зовнішніми можливостями їх задоволення, порушення комунікації в сім'ї та винесення конфліктів з інших сфер життя. Суб'єктивні причини, пов'язані з несвідомими внутрішніми проблемами дорослих і дітей, такі як наявність нерегульованого внутрішньо особистісного конфлікту, особистісні проблеми батьків, які впливають на виховання дітей. Кожна з наведених вище причин може мати важливе значення, проте, як правило, конфлікт в системі "батько-дитина" виникає внаслідок комбінації різних факторів [15, с. 18].

Отже, попереднє дослідження спрямовувалося на порівняння уявлень та вивчення розуміння дітьми-підлітками відносин між батьками та дітьми, а також на визначення характеру цих відносин як конфліктних та деструктивних або конструктивних. Ми ставили перед собою завдання визначити ефективні та деструктивні методи вирішення дитячо-батьківського конфлікту. На сьогоднішній день наша мета полягає у

вивченні цінностей та потреб як підлітків, так і їхніх батьків у системі дитячо-батьківських стосунків.

1.4 Поведінкові копінг-стратегії підлітків та їх батьків під час конфліктних ситуацій

У ході свого існування будь-яка сім'я стикається з різноманітними проблемними ситуаціями, які вимагають вирішення в умовах, коли індивідуальні потреби, мотиви та інтереси її членів можуть суперечити один одному. У психологічному аспекті сім'ю можна розглядати як систему міжособистісних взаємодій, спрямованих, з одного боку, на захист індивіда від маніпулятивного впливу суспільства, а з іншого боку, на його адаптацію до умов життя у цьому суспільстві, забезпечення нормального функціонування в ньому. Взаємодії в межах сім'ї, з одного боку, сприяють інтеграції культурних норм суспільства в особистісну структуру, а з іншого - адаптації внутрішнього світу індивіда до цих норм. Ці процеси іноді сприяють зменшенню відчуття розділеності та роз'єднаності між різними аспектами особистості, а іноді підсилюють ці відчуття, що може призвести до формування особистісних комплексів, "тіней" і інших подібних явищ [8, с. 13].

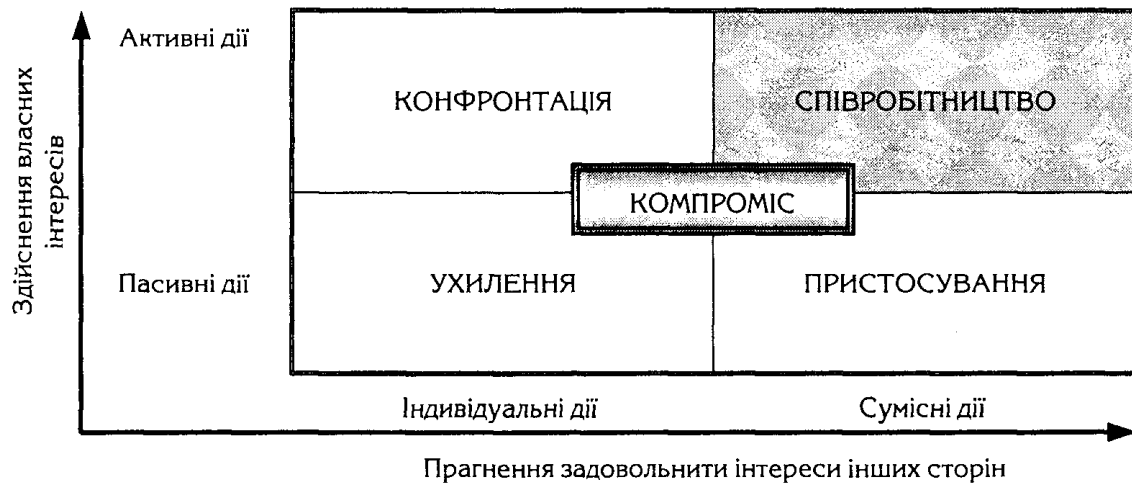
Структура конфлікту визначається конфліктною ситуацією (учасники та об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення між учасниками конфлікту). В ході розвитку конфлікту виділяються наступні етапи: виникнення перед конфліктною ситуацією; усвідомлення її як конфліктної; інцидент; розв'язання (завершення конфлікту); настання після конфліктної ситуації. Можна розрізняти позитивні (конструктивні) та негативні (деструктивні) функції конфлікту.

Конструктивна функція полягає в об'єктивізації джерел розбіжностей і протиріч, створенні умов для їх вирішення, запобіганні стагнації відносин, стимулюванні розвитку відносин та їх оптимізації. Конфлікт виникає лише тоді, коли стає очевидним протиріччя, оскільки лише усвідомлення ситуації

як конфліктної викликає відповідну поведінку (з цього випливає, що протиріччя може бути як об'єктивним, так і суб'єктивним, уявним) [5].
Перехід до конфліктної поведінки означає дії, спрямовані на досягнення власних цілей та перешкоджання досягненню протилежним боком їхніх намірів та прагнень. Важливо, що і дії опонента також повинні бути свідомо сприйняті ним як конфліктні.

Отже, конструктивний конфлікт - це той, де "немає переможених або переможців", де обидві сторони знаходять вигоду, у деструктивному ж конфлікті одна сторона "нав'язує свою волю іншій стороні". Основні характеристики сімейного конфлікту включають ініціатора (або потенційного ініціатора) конфлікту, учасників, які можуть виходити за межі нуклеарної сім'ї, спосіб розв'язання (переробки) конфлікту, його динаміку та наслідки.

Дж. Г. Скотт 1991р. розрізняє кілька стратегій, які відрізняються за ефективністю у вирішенні конфлікту: домінування, догляд, уникнення, поступливість, компроміс та співробітництво. Дослідник класифікує різні стратегії вирішення конфліктів на шість основних типів, включаючи домінування, догляд, уникнення, поступливість, компроміс та співробітництво. Воно аналізує ефективність кожної з цих стратегій та їх застосування в управлінні конфліктами. Це дослідження сприяє розумінню та вибору оптимальної стратегії вирішення конфліктів для досягнення взаємовигідних результатів. Дослідження Дж. Г. Скотта допомагає розкрити особливості кожної стратегії вирішення конфлікту та їх вплив на стосунки між сторонами конфлікту.



**Рисунок 1.2 - Класифікація стратегій поведінки в конфліктній ситуації
Дж. Г. Скотта**

Ф. де Вуффель розглядає збільшення числа конфліктів у сім'ї через активну участь підлітків у процесі прийняття рішень в сім'ї. Авторитет батька стає менш непохитним, що призводить до розвитку взаємин між батьком і дитиною від односторонньої авторитетності батька до симетричної взаємозалежності в батьківсько-підліткових стосунках. Конфлікти на цьому етапі виникають як наслідок адаптації сімейної системи до нових умов функціонування.

У роботі Л. Котлової, що досліджувала конфліктні форми поведінки підлітків [25], використовуючи методику оцінки агресивності в фруструючих ситуаціях (розроблену А. Бассом і А. Даркі), виявлено два типи конфліктної поведінки:

- 1) ситуативна, яка є тимчасовою і залежить від обставин, проявляючись у роздратованості, образах, почуттях провини та негативізмі;
- 2) особистісна, що базується на особистісних характеристиках та стереотипах поведінки з метою досягнення поставлених цілей і виражається у фізичній, вербальній та непрямій агресії, а також у підозрілості.

Хоффман виокремив різні стилі вирішення конфліктів. Ухилення від конфліктних ситуацій полягає в уникненні обговорення гострих питань та ігноруванні конфліктів, що може призвести до їх "вибуху", тобто тимчасового заглушення конфлікту. Примус означає намагання нав'язати свою волю за будь-яку ціну, інші думки не враховуються, що може призвести до розриву відносин. Співпраця полягає в уважному врахуванні думок обох сторін та досягненні угоди, яка задовольняє спільні інтереси та не потребує "жертв".

Залежно від того, чи спрямована особистість на досягнення власних цілей чи цілей партнера, К. Томас, Р. Кілмен, Дж. Мутон та Р. Блейк встановили п'ять можливих стилів поведінки у конфліктній ситуації: конкуренція, співробітництво, уникнення, пристосування та компроміс. Конкуренція означає намагання нав'язати іншій стороні рішення, що вигідне для себе.

Компроміс полягає в бажанні опонентів завершити конфлікт частковими поступками.

Пристосування, або поступка, розглядається як вимушена або добровільна відмова від боротьби і здача своїх позицій. Уникнення, або відхід від вирішення проблеми, це спроба вийти з конфлікту за мінімальних втрат.

Співпраця вважається найбільш ефективною стратегією поведінки у конфлікті. Вона передбачає прагнення опонентів до конструктивного обговорення проблеми, розгляд іншої сторони не як супротивника, а як союзника в пошуку рішення.

Вибір стратегії виходу з конфлікту залежить від різних чинників, серед яких особисті особливості учасників конфлікту, рівень завданого їм збитку та власного збитку, наявність ресурсів, їх статус, можливі наслідки, серйозність розв'язуваної проблеми та тривалість конфлікту.

Дослідження особливостей міжособистісних конфліктів, зокрема конфліктів між батьками та підлітками, показали їх деструктивний вплив на міжособистісну взаємодію. Однак не можна заперечувати значиму роль міжособистісного конфлікту як конструктивного соціально-психологічного явища, що впливає на соціалізацію особистості на різних етапах її формування та розвитку.

Незважаючи на різноманітність концепційних засад різних теорій щодо впливу сім'ї на формування особистості підростаючої людини, їх об'єднує переконання у важливій ролі соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини. Аналіз психологічної літератури вказує на те, що конфліктна динаміка у сімейних відносинах може впливати як негативно, так і позитивно на формування та соціалізацію особистості дитини [9, с. 1].

Негативний вплив конфліктів проявляється у використанні жорстких та агресивних методів вирішення конфліктів, недостатньому сприйнятті оточуючого середовища, зниженні продуктивності спільної діяльності та високому рівні психологічної напруженості та тривожності. З іншого боку, конфлікти можуть сприяти вирішенню непорозумінь, стимулювати розвиток сім'ї та соціальну активність особистості, що робить їх особливими механізмами психологічного захисту.

У 1972 році У. Томасом та Р. Кілменном були розроблені п'ять основних підходів до вирішення конфліктів: конкуренція, співробітництво, компроміс, відхилення та пристосування. Ці підходи описані та широко використовуються у навчальних програмах за кордоном, надаючи можливість кожній особі розвинути власний стиль вирішення конфліктів. Вони виникають з основного джерела будь-якого конфлікту - розбіжностей у інтересах різних сторін. Графічне представлення цих підходів у сітці Томаса-Кілменна дозволяє аналізувати конфлікт та обирати оптимальну стратегію поведінки. Проте під час проведення досліджень було розширено класифікацію запропонованих стилів вирішення конфліктів.

1. Серед різноманітних стилів вирішення конфліктів можна виділити такі типи пасивної поведінки:

Ухилення: це відмова від розв'язання конфлікту, коли одна зі сторін вводить тему розмови в інше русло, намагаючись уникнути протиріччя.

Пристосування: це віддача власних інтересів на користь інтересів іншої сторони.

Формування індиферентності: це посереднє положення між співробітництвом та мирним існуванням, призначене для спільного зниження емоційної напруги навколо конфлікту.

Згладжування: це погодження або виправдання себе в претензіях, хоча це може лише тимчасово вирішити конфлікт та навіть поглибити його.

Цей стиль виявляється у поведінці, яка виходить з переконання, що гнів - не найкращий варіант, оскільки "ми всі працюємо над однією справою, маємо одну мету і т. д.". "Згладжувач" прагне уникнути виявів конфлікту та протистояння, закликаючи до потреби в спільній підтримці. На жаль, така підхід іноді призводить до забуття про корінну проблему конфлікту.

Шляхом заспокоєння іншої сторони словами: "Це не так важливо. Давайте подумаємо про те добре, що вийшло сьогодні", можна припинити конфлікт і врегулювати ситуацію, але проблема залишиться, і це може спричинити накопичення негативних емоцій. Таким чином, існує загроза, що новий конфлікт вибухне невдовзі [8].

Підтримка статус-кво. Мирне співіснування - це спільне збереження існуючих позицій, щоб уникнути подальшого наростання конфлікту.

Поступки. Готовність до уступок є важливим аспектом досягнення згоди.

Стратегія відстрочки включає тимчасові заходи, спрямовані на тимчасове зниження напруги конфлікту з метою його подальшого вирішення у більш сприятливий момент:

1. Зміна ставлення одного з учасників конфлікту до іншого шляхом:

Зміни уявлення про себе в очах іншої сторони;

Перегляд ролей та позицій між конфліктуючими сторонами.

2. Зміна уявлення про ситуацію конфлікту:

Оцінка обставин та взаємин між учасниками;

3. Перегляд значущості конфліктного об'єкту.

Поверхневий договір - це переговори без реальних намірів досягнення офіційної угоди.

2. *Активні способи управління конфліктом:*

Стратегія придушення конфлікту застосовується у випадках необоротних деструктивних конфліктів або при суперечках, які не мають конкретної основи. Основна мета полягає в тому, щоб:

1. Цілеспрямовано та послідовно зменшити кількість учасників конфлікту;

2. Розробити систему правил, норм, та встановити порядок, які регулюють відносини між потенційно конфліктними сторонами;

3. Створити та постійно підтримувати умови, які ускладнюють пряму взаємодію між учасниками конфлікту або перешкоджають їй [4].

Примусові методи. Це стратегія, при якій ініціатор конфлікту примушує інших погоджуватися з його рішенням за будь-яку ціну. Цей підхід може швидко вирішувати протистояння, але негативно впливає на збереження взаємин, особливо в сучасних особистих та родинних контекстах. У такому стилі домінує спроба змусити інших підкоритися волі ініціатора, і часто використовується агресивна поведінка та влада для здійснення контролю. Цей метод може бути ефективним, коли у керівника є значна влада, але він також пригнічує ініціативу та може пропустити важливі чинники, спричиняючи недовіру серед персоналу.

Конфронтація-означає протистояння між різними суспільними чи політичними суб'єктами, які намагаються активно захищати свої інтереси, навіть якщо це проти інтереси іншої сторони. Тривалі конфронтації можуть

серйозно зашкодити як діловим, так і особистим відносинам, перешкоджаючи вирішенню конфліктів та збереженню позитивного спілкування. У тривалих конфліктах учасники часто закріплюють свою негативну позицію, що може призвести до несприятливого результату, коли жодна сторона не хоче врахувати позиції іншої. Це зазвичай стається, коли обидві сторони мають накопичені рани і вони відчуються так, ніби вони не можуть відступитися. Проте, позитивним аспектом конфронтації є те, що екстремальна ситуація дозволяє сторонам краще розуміти один одного і з'ясувати свої потреби та інтереси.

Конкуренція - це форма взаємодії, де сторони змагаються між собою без необхідності негативних наслідків для інших.

Показ власних здібностей. Одна сторона повідомляє іншу про свій потенціал для збільшення сил, який перевершує можливості опонента. Це робиться з метою переконати опонента в безнадійності боротьби і викликати у нього страх та побоювання.

Перебільшення вимог. Представляються завищені або занижені вимоги для можливості маневрування і відступу без шкоди для власних інтересів. Пропозиція неадекватних вимог може призвести до розриву переговорів і свідчити про інші цілі в участі у них, крім вирішення питання.

Ризик. Це тактика несподіванки, коли одна сторона швидко змінює дії, які важко чи неможливо протистояти, тим самим створюючи для опонента дефіцит часу та інформації і змушуючи його допускати помилки.

Співпраця - це коли приймаються рішення, які повністю враховують інтереси обох сторін.

Компроміс - це спосіб врегулювання конфліктів, за якого сторони роблять взаємні поступки і приймають точку зору іншої сторони, хоч і лише частково. Управлінські ситуації високо цінують можливість досягнення компромісу, оскільки це зменшує недружелюбність і часто прискорює вирішення конфлікту за задоволенням інтересів обох сторін. Однак

вирішення конфлікту за допомогою компромісу на початковій стадії може завадити виявленню проблеми і скоротити час пошуку альтернативних рішень. Такий компроміс означає згоду, щоб уникнути сварки, навіть якщо це означає відмову від розумних дій. Це компроміс, який задовольняє те, що доступно, а не наполегливий пошук логічного рішення на основі наявних фактів і даних. Компроміс досягається через відкрите обговорення, спрямоване на знаходження оптимального рішення для обох сторін, де партнери висловлюють аргументи на користь обох сторін без намагання ввести одну сторону в домінуюче положення. Це сприяє рівності прав і обов'язків та легалізації претензій, знімає напруженість і сприяє пошуку оптимального рішення.

Вирішення проблеми - це метод урегулювання конфліктів, який полягає у визнанні розходження в поглядах та готовності розглянути інші точки зору, щоб знайти прийнятний курс дій для всіх сторін. Цей стиль не спрямований на досягнення власних цілей за рахунок інших, а скоріше спрямований на пошук оптимального рішення конфлікту. Розбіжність у поглядах розглядається як природний результат різниці у вузькому розумінні проблеми.

Для усунення емоційності рекомендується прямий діалог з особою, яка має інший погляд. Глибокий аналіз та вирішення конфлікту стають можливими за умови наявності зрілості та мистецтва спілкування. Це конструктивний підхід до вирішення конфлікту, що сприяє створенню атмосфери відкритості, яка необхідна для успішного вирішення конфлікту[2, с. 11]

В складних ситуаціях, де важлива інформація та різні підходи до прийняття рішень, варто сприяти різноманітності поглядів та керувати ситуацією, використовуючи стиль вирішення проблеми. Дослідження показують, що високоефективні організації частіше використовують цей

підхід, обговорюючи різні точки зору та шукаючи компромісні рішення, які задовольняють усіх учасників.

Загалом, підлітковий період пов'язаний із фізіологічними змінами в організмі, зокрема, статевим дозріванням, що призводить до нестабільності емоційного стану. Ця нестабільність підсилюється статевими впливами. У більшості хлопчиків ці впливи сприймаються більш свідомо, у той час як у дівчаток можуть бути різні індивідуальні реакції на цей процес. Однак, важливим етапом у цьому періоді є формування статевої ідентичності, що включає в себе усвідомлення ролі та статевої самосвідомості, а також вирішення питань стосовно родової ідентичності та статевих ролей [43, с. 122].

Серед ключових умов для нормального психічного розвитку дитини, велике значення має міжособистісне спілкування з батьками. Особливість батьківсько-дитячих відносин виявляється у їх важливості як для самої дитини, так і для дорослих. Сучасний вплив різних негативних тенденцій, таких як соціально-економічні, демографічні та культурно-історичні чинники, змінює вплив на соціально-психологічний стан сім'ї та характер взаємодії між батьками та дітьми, що може призводити до виникнення конфліктів і непорозумінь.

Ефективна комунікація та встановлення меж можуть сприяти вирішенню конфліктів та підтримці взаєморозуміння між батьками та підлітками. Важливо враховувати емоційний та психологічний розвиток підлітка, сприяти взаєморозумінню та підтримці в складних ситуаціях.

Механізми, які допомагають підліткам подолати емоційний стрес, формують різні стилі поведінки, що можуть сприяти адаптації чи дезадаптації. Ці стилі можуть еволюціонувати або залишатися статичними, що може вплинути на розвиток порушень. Механізми подолання стресу представляють собою складні взаємодії особистості і середовища, що включають у себе концепцію "Я", контроль, вербальну та невербальну

комунікацію. Ці механізми виявляються на різних рівнях, причому поведінковий рівень є найбільш очевидним. У період підліткового віку, механізми подолання стресу є динамічними та тимчасовими, впливаючи на розвиток особистості та впливаючи на ризики розвитку різних психічних та фізичних проблем, які можуть виникнути внаслідок біологічних та соціальних факторів.

Висновки до першого розділу

Вивчення ролі конфліктів у сімейному середовищі виявляє їх складний та багатогранний характер. Конфлікти можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток та соціалізацію дітей. Важливо враховувати індивідуальні особливості учасників конфлікту та умови, у яких вони виникають. Розуміння різних стратегій вирішення конфліктів сприяє покращенню взаємин у сім'ї та забезпечує позитивний вплив на розвиток дітей. Важливо активно розвивати комунікаційні навички та навички управління конфліктами у всіх членів родини. Конфлікти можуть бути ефективним механізмом розв'язання непорозумінь та стимулювання соціальної активності. Однак їх недоуправління може призвести до негативних наслідків, таких як психологічне напруження та агресивна поведінка. Сприятливе сімейне середовище, засноване на взаєморозумінні та співпраці, є ключовим для підтримання гармонійних відносин та позитивного розвитку кожного члена сім'ї. Перегляд інтерпретацій та досліджень щодо ролі конфліктів у сім'ї дає можливість краще зрозуміти їх вплив та розвивати стратегії їх вирішення. Усвідомлення значення конструктивного вирішення конфліктів сприяє побудові.

Беручи до уваги комплексний характер взаємодії у сім'ї та різноманітні фактори, що впливають на взаємини між її членами, важливо постійно розвивати навички спілкування та вирішення конфліктів. Розуміння основних принципів конструктивного взаємодії сприяє побудові

здорових стосунків і сприятливого середовища для росту та розвитку всіх членів сім'ї. Крім того, важливо пам'ятати про важливість взаєморозуміння та емпатії у вирішенні конфліктів, що може сприяти підтримці позитивних взаємин та збереженню гармонії в родині.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ФАКТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Методики дослідження особливостей прояву конфліктів у системі дитячо-батьківських відносин

При встановленні напрямків та завдань діагностики ми керувалися схемою психодіагностики конфліктів, запропонованою О. Бодальовим та В. Століним, що включає такі етапи:

- ✓ визначення області конфлікту;
- ✓ розкриття сутності конфлікту;
- ✓ виявлення особливостей поведінки дитини під час конфлікту.

Для експериментальної оцінки факторів конфліктної поведінки в родинних відносинах "батьки-діти" ми застосували ряд методик, включаючи Копінг-тест Р. Лазаруса.

Вважаємо є необхідністю розглянути та обґрунтувати використання цих методик.

Копінг-тест Р. Лазаруса призначений для аналізу копінг-механізмів, які включають способи подолання труднощів у різних аспектах психічної активності та стратегій. Цей тест, який наведено в додатку А, слугує для визначення різних аспектів копінгу та стратегій подолання. Він є першою стандартною методикою в цій області та був розроблений Р. Лазарусом і С. Фолкманом у 1988 році, адаптований Т. Крюковою, Е. Куфтяк та М. Замишляевою у 2004 році.

Автори методики визначають оволодіння життєвими труднощами як когнітивні та поведінкові зусилля, які постійно адаптуються для керування зовнішніми та внутрішніми вимогами, які перевищують ресурси

особистості. Мета полягає в подоланні труднощів, зменшенні їх негативних наслідків або уникненні ситуацій, що їх викликають. Ця поведінка визначається як цілеспрямована соціальна діяльність, яка дозволяє подолати складні життєві ситуації шляхом свідомих стратегій дій, адаптованих до особистих характеристик та контексту. Ця усвідомлена діяльність спрямована на активну зміну або пристосування до ситуації в залежності від того, чи можна її контролювати. Це ключовий аспект соціальної адаптації здорових осіб, оскільки їх стилі та стратегії розглядаються як окремі компоненти свідомої соціальної поведінки, що допомагають їм впоратися з труднощами життя.

Тест складається з 50 тверджень, які описують можливі варіанти дій у складних ситуаціях. Учасник дослідження повинен оцінити кожне твердження залежно від того, наскільки часто він користується запропонованим алгоритмом у подібних ситуаціях, і за це отримує певну кількість балів (0 - ніколи, 1 - рідко, 2 - інколи, 3 - часто).

Потім бали підраховуються і групуються в вісім шкал, які представляють різні види стратегій копіngu: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування рішення проблеми, позитивна переоцінка. Рівень напруження кожної стратегії визначається на основі сумарного балу, а потім результати порівнюються зі стандартами: від 0 до 6 балів - низький рівень напруги, що вказує на адаптивний копінг; від 7 до 12 балів - середній рівень, що свідчить про адаптаційний потенціал особистості в граничному стані; від 13 до 18 балів - високий рівень напруги, що свідчить про виражену дезадаптацію.

Автори методики розглядають конфронтацію як спосіб вирішення проблеми, коли особа здійснює конкретні дії та виявляє активність, хоча ця поведінка не завжди є цілеспрямованою. Часто стратегія конфронтації вважається неадаптивною, проте при помірному застосуванні вона сприяє

здатності особистості опиратися труднощам, виявляти енергійність та ініціативу у вирішенні проблемних ситуацій, а також вмінню захищати свої інтереси.

Дистанціювання - це засіб подолання негативних емоцій, пов'язаних з проблемою, шляхом зменшення її важливості та емоційного залучення до неї. Це часто включає в себе застосування інтелектуальних стратегій, таких як раціоналізація, переключення уваги, відсторонення, використання гумору або знецінення. Дистанціювання включає такі аспекти, як усвідомлення ситуації з більш об'єктивної перспективи, зосередження на раціональних аргументах або фактах, що допомагають зменшити емоційне напруження. Також можливе використання технік саморегуляції, наприклад, глибокого дихання або медитації, щоб заспокоїти емоції і знайти внутрішню гармонію. В цілому, дистанціювання є важливим елементом психологічної адаптації, який допомагає людині зберігати емоційний баланс у важких ситуаціях.

Самоконтроль включає в себе здатність здійснювати свідомий контроль над власними емоціями, реагувати на ситуації з обмеженою емоційністю та зберігати внутрішню стійкість. Це означає здатність свідомо приглушувати емоційні реакції і зосереджуватися на об'єктивних фактах або раціональних вирішеннях проблеми. Успішне виявлення самоконтролю може включати в себе високий рівень свідомості та вміння регулювати власну поведінку відповідно до поставленої мети.

Пошук соціальної підтримки передбачає вирішення проблеми шляхом залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів та активного пошуку інформаційної, емоційної та практичної підтримки від інших людей. Це включає в себе орієнтацію на взаємодію з іншими, пошук підтримки, уваги, порад, співчуття та конкретної допомоги. Цей підхід акцентує на важливості міжособистісних зв'язків та взаємодії для подолання труднощів і негативних ситуацій. Людина, яка шукає соціальну підтримку, може

виявляти ініціативу у зверненні до родичів, друзів або фахівців для отримання підтримки, спілкування, порад або конкретної допомоги у вирішенні проблеми.

Прийняття відповідальності передбачає усвідомленням особою власної ролі у виникненні проблеми і зобов'язанням за її вирішення. Це може супроводжуватися внутрішньою самокритикою та самозвинуваченням, що в окремих випадках може призвести до надмірної критики себе, почуття провини та постійного невдоволення власною особистістю. Ця стратегія може також сприяти осмисленню власних дій та розвитку позитивних аспектів самосвідомості. Крім того, вона може викликати розвинення внутрішньої мотивації для вирішення проблем та досягнення поставлених цілей.

Втеча-уникнення передбачає, що особа намагається подолати негативні емоції, пов'язані з проблемами, шляхом ухилення від них. Це може включати заперечення існування проблеми, уявлення ілюзорних сценаріїв, надію на незаслужені розв'язки або спроби відволіктися від ситуації. Якщо ця стратегія використовується частіше, ніж інші, це може вказувати на дитячі або незрілі форми реагування на стресові ситуації. Втеча-уникнення означає, що людина намагається уникнути неприємних емоцій або проблем, ухилившись від їх розгляду або вирішення. Це може виявлятися у відмові визнавати проблему, утопічних фантазіях про її зникнення, надмірних очікуваннях або спробах відволіктися від неї. Якщо втеча-уникнення стає домінуючим способом реагування на стрес, це може вказувати на незрілість або неспроможність ефективно вирішувати проблеми.

Планування рішення проблеми означає розробку конкретного плану дій, спрямованого на вирішення проблеми. Це включає аналіз ситуації та розгляд можливих варіантів дій, визначення стратегії та планування кроків з урахуванням обставин, досвіду та наявних ресурсів. Даний підхід

передбачає створення конкретного плану, який враховує усі можливі варіанти подолання проблеми. Він ґрунтується на ретельному аналізі ситуації, оцінці доступних ресурсів та виборі стратегії, яка найкращим чином відповідає потребам та обставинам.

Позитивна переоцінка полягає у тому, що особа подолає негативні емоції, пов'язані з проблемою, переглядаючи її як можливість для особистісного розвитку. Цей підхід передбачає включення проблеми в ширший контекст самопізнання і філософського розуміння життя, сприяючи таким чином особистісному зростанню.

Опитувальник «Дитячо-батьківських відносин підлітків» (ДРОП), розроблений О. Карабановою та П. Трояновською, є важливим інструментом для аналізу відносин між підлітками та їхніми батьками. Методика, яка складається з 19 шкал, групується в кілька категорій:

- ✓ Емоційні відносини з батьком, включаючи в себе виявлення прийняття, емпатії та емоційної дистанції.
- ✓ Співпраця, прийняття рішень, конфлікти, підтримка автономності та інші аспекти взаємодії.
- ✓ Контроль, включаючи вимоги, моніторинг, авторитарність, заохочення і покарання.
- ✓ Суперечливість / несуперечливість відносин, такі як непослідовність та невпевненість.

Додаткові шкали, що оцінюють задоволення потреб, образ дитини, відносини з кожним з батьків, загальну задоволеність відносинами та ціннісні орієнтації. Цей опитувальник дозволяє отримати повну та різноманітну інформацію щодо взаємодії підлітків з їхніми батьками, а також виділити ключові аспекти, які впливають на ці відносини.

Методика включає опис різноманітних характеристик батьківської поведінки. Учасникам дослідження потрібно оцінити, наскільки часто їхні батьки (окремо батько і мати) відповідають наведеним характеристикам.

Вони мають вибрати один із п'яти варіантів відповіді: "ніколи", "рідко", "інколи", "часто", "завжди", за якими нараховуються відповідно 1, 2, 3, 4 та 5 балів. Бали за кожною шкалою обчислюються окремо. Результати за першими двома шкалами вважаються остаточними, а за іншими п'ятьма вони обчислюються як середнє значення балів з шкал "рольові очікування" та "рольові домагання".

Отже, найменший можливий результат за шкалою дорівнює 0 балів, а максимальний – 9 балів. Оцінки за шкалою відносин поділяються на три категорії: низькі бали від 0 до 3 балів, середні бали від 4 до 6 балів, високі бали від 7 до 9 балів.

Доцільним є пояснення деяких "важливих деталей" щодо проведення цього опитувальника у груповому форматі.

По-перше, рекомендується записати бали відповідей та пояснення слів (1 - "ніколи", ..., 5 - "завжди") на дошці.

По-друге, під час проведення опитування у групі психолог може зазначити підліткам, що ті, хто не проживає з обома батьками, можуть пропустити деякі питання.

По-третє, важливо звернути увагу підлітків на те, що питання з 109-го по 116-те стосуються не їх власних схильностей ("Мені подобається їздити на велосипеді"), а їх відносин з батьками ("Мені подобається, коли вона...", "Мені подобається її характер" і таке інше).

Заповнення опитувальника для обох батьків, в середньому, займає близько 45-50 хвилин.

Ми також розробили та провели анкету, яка допомогла нам визначити частоту, тематику та причини конфліктів між батьками та дітьми. Анкета наведена у додатку В.

Усього ми сформулювали 10 запитань, на які досліджувані надавали розгорнуті відповіді, а кожен з них мав можливість відповісти на кожне запитання, записавши його безпосередньо на анкетний аркуш. Це дало нам

можливість більш детально розглянути конфлікти між батьками та дітьми через призму того, як їх бачать підлітки.

2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей конфліктів у системі дитячо-батьківських відносин

Дослідження проводилося в рамках Комунального закладу загальної середньої освіти "Ліцей № 9 Хмельницької міської ради". В ньому взяли участь 56 респондентів .

Процес дослідження складався з декількох етапів. Початковий етап полягав у зверненні до батьків підлітків з запитанням: "Будь ласка, вкажіть причини, через які ви найчастіше конфліктуєте зі своєю дитиною?". У цьому опитуванні взяли участь 20 батьків. Після аналізу та систематизації результатів опитування було виділено групи факторів, які батьки визнали найбільш типовими причинами їхніх конфліктів з дітьми. Це дозволило уточнити п'ять областей конфліктної взаємодії між батьками та підлітками.

Область розуміння батьками психологічного розвитку дитини та її вікових потреб (21% відповідей батьків).

- Сегмент взаємин між батьками та дітьми (8% відповідей).
- Сфера освітньої діяльності дитини (16% відповідей).
- Область позаурочної діяльності дитини (31% відповідей).
- Сфера особистих характеристик дитини (18% відповідей).

Кожна з визначених сфер конфліктної взаємодії характеризується специфічними чинниками, що спричиняють конфлікти. Ці чинники визначаються особливостями взаємодії між батьками та дітьми, які зумовлені соціальною ситуацією розвитку дитини, характером її діяльності та рівнем її свідомості.

Такі чинники виникнення конфліктів можуть включати різноманітні аспекти, такі як рівень розуміння та сприйняття дитиною своїх потреб та

обставин, співпраця в навчальній та позанавчальній діяльності, а також індивідуальні риси дитини, які можуть впливати на її взаємодію з батьками.

Також, ми провели анкетування для вивчення поглядів підлітків на причини, які можуть призвести до незадоволення їх батьків стосовно їхньої поведінки та досягнень. Результати аналізу анкети показали, що зазвичай найбільш поширені ситуації конфліктної взаємодії, які згадують підлітки, відносяться до наступних областей:

Взаємини батьків із дітьми: 36% респондентів зазначили виявлення сімейних конфліктів, при цьому половина з них (41%) вказали на конфлікти з батьком, а 51% – з матір'ю.

У 7% випадків конфлікти відзначалися як постійне явище.

Крім того, 52% дітей почувають ворожість з боку батька, а 57% – з боку матері. Тільки 3% дітей з усіх опитаних відчувають позитивний інтерес як до батька, так і до матері, що може свідчити про відсутність конфліктів у цих сім'ях.

Навчальна діяльність: 31% опитаних дітей відзначили низькі оцінки, завищений рівень очікувань батьків, неохайність та неухажливість.

Позанавчальна діяльність: 16% дітей відзначили, що допомагають батькам, виконують свої обов'язки, але не завжди дотримуються режиму дня.

Індивідуальні риси дитини: 12% опитаних дітей вказали на цей фактор.

Більшість опитаних підлітків (81%) вважають, що вони самі є ініціаторами конфліктів, тоді як лише 21% вважають за винних своїх батьків. Хоча це може вказувати на відкриті конфлікти, результати анкетування свідчать, що найчастіше причиною суперечок і конфліктів є їхня надмірна прямолінійність. Запитання "Які поради ви дали б своїм батькам, щоб уникнути розбіжностей з вами?" отримали наступні відповіді: 41% дітей обрали "навчитися йти на компроміс", 35% відповіли "надавати

більше самостійності", 21% віддавали перевагу "приділяти більше уваги", а 7% надали власний варіант відповіді: "довіряти і вільно розмовляти на різні теми".

Ці результати вказують на те, що підлітки більшістю своїх можливостей вбачають себе у ролі ініціаторів конфліктів з батьками. Однак більш глибокий аналіз виявив, що основною причиною таких суперечок є їхня схильність до прямолінійних виявів. На запитання про поради для батьків уникнути таких розбіжностей, підлітки найчастіше вказували на необхідність навчитися досягати компромісу і надавати більше самостійності, що вказує на їхнє бажання більшої автономії і поваги до їхніх особистих просторів.

Щодо загального зображення відносин підлітків із батьками, слід зауважити, що стосунки із матерями виявляються складнішими. Більшість опитаних висловлюють незадоволення щодо авторитарного стилю матерів та формування несправедливого уявлення про них, що відбивається на обмеженні їхньої самостійності. Конфліктні взаємовідносини в родині часто стають початком психологічного стресу для особистості, починаючи з деформації її психологічного стану.

Щодо взаємин з батьком, найбільше невдоволення викликає надмірний контроль, який, в свою чергу, обмежує можливість підлітка відчувати свою самостійність та призначену для нього дорослість. Це викликає певний дисбаланс у відносинах і може призвести до відчуття підлітком втрати особистої свободи і недооцінки його можливостей.

Для додаткового розгляду типових причин конфліктної взаємодії між батьками та підлітками, ми опитали вчителів середньої школи в якості експертів. Наше запитання до них звучало так: "З якими проблемами, що стосуються конфліктів з дітьми, найчастіше звертаються батьки?"

Звернення батьків до педагогів можна упорядкувати за різними сферами. Співвідносимо звернення батьків, які стосуються розуміння

психологічного віку та потреб дітей, з рекомендаціями педагогічної літератури щодо виховання, проблемами надання допомоги дитині, скаргами на несправедливість та упередженість учителя, а також на його неуважність до дитини (15%). У сфері взаємин батьків з дітьми зосереджуються питання виховання, застосування покарань і санкцій, виховання відповідальності та охайності, міжособистісні взаємини дітей з дорослими та однолітками, а також проблеми поведінки (29%). У сфері навчальної діяльності батьків турбують відсутність інтересу дітей до навчання, їх низька успішність, методи та можливості подолання навчальних труднощів, замкнутість, неорганізованість та тривожність, а також відповідальність вчителів за успіхи дітей (34%).

Сфера позанавчальної активності дитини визначається труднощами, які стикаються батьки щодо організації домашньої праці, установлення режиму дня, контролю та змісту дозвілля, а також створення сприятливого виховного середовища в родині (12%). У сфері індивідуальних характеристик дитини, батьки звертаються за порадами стосовно корекції особистісних рис, таких як несамотійність, егоїзм, грубість, недисциплінованість, агресивність, безвідповідальність тощо (12%). Учителі вбачають зв'язок між успіхами в навчанні та особистісним розвитком підлітка та якістю відносин між батьками та дітьми. Узагальненні результати опитування представимо на рисунку 2.1.

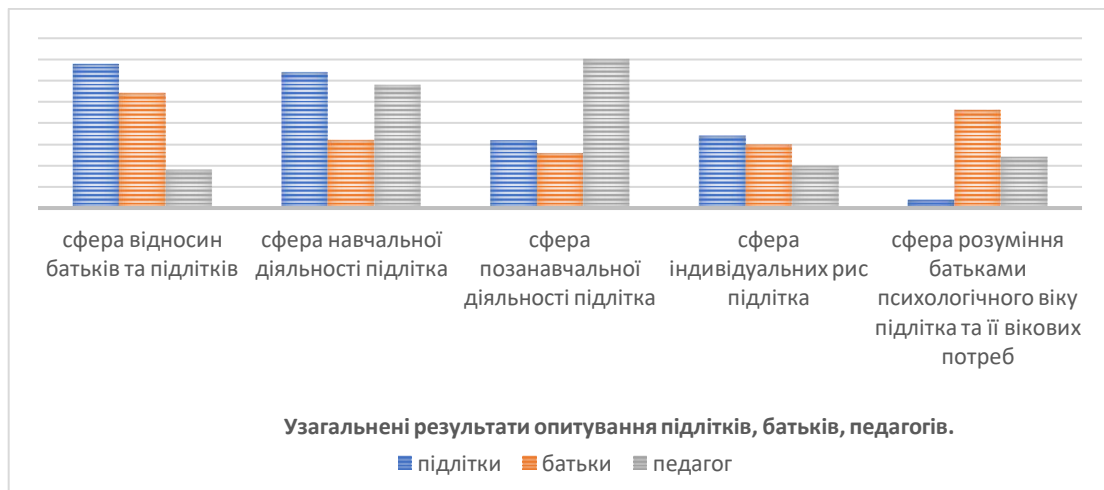


Рисунок 2.1. Узагальнені результати опитування батьків, підлітків та вчителів

Отже, згідно з діаграмою, конфліктна взаємодія у сфері відносин між батьками та дітьми виникає через проблеми, пов'язані із вихованням і навчанням. Специфічно, конфлікти в сфері навчальної діяльності виникають через низьку успішність учнів, низький рівень мотивації до навчання, поєднаний з високими очікуваннями батьків, а також через неправильну оцінку дорослими навчальних досягнень підлітків і їх перевантаження. Батьки не завжди здатні надати допомогу дітям у вирішенні проблем, пов'язаних з участю в шкільному житті, спілкуванням з вчителями та встановленням взаємин з однолітками.

Батьки вважають, що основні конфлікти між ними та їхніми дітьми виникають у сфері позанавчальних активностей. Ці ситуації зазвичай пов'язані з організацією дозвілля, відпочинку і виконання домашніх обов'язків. З іншого боку, вчителі вважають, що найбільші проблеми виникають у сфері навчальної діяльності. На жаль, батьки не приділяють належної уваги аспектам розуміння психологічних потреб та індивідуальних особливостей своїх дітей. Відсутність уваги до психологічних потреб та індивідуальних рис дитини може призвести до загострення конфліктів і погіршення взаємовідносин у сім'ї.

Другий етап нашого дослідження включав психодіагностичну процедуру. За методикою Р. Лазаруса були отримані результати, які детально представлені у додатку.

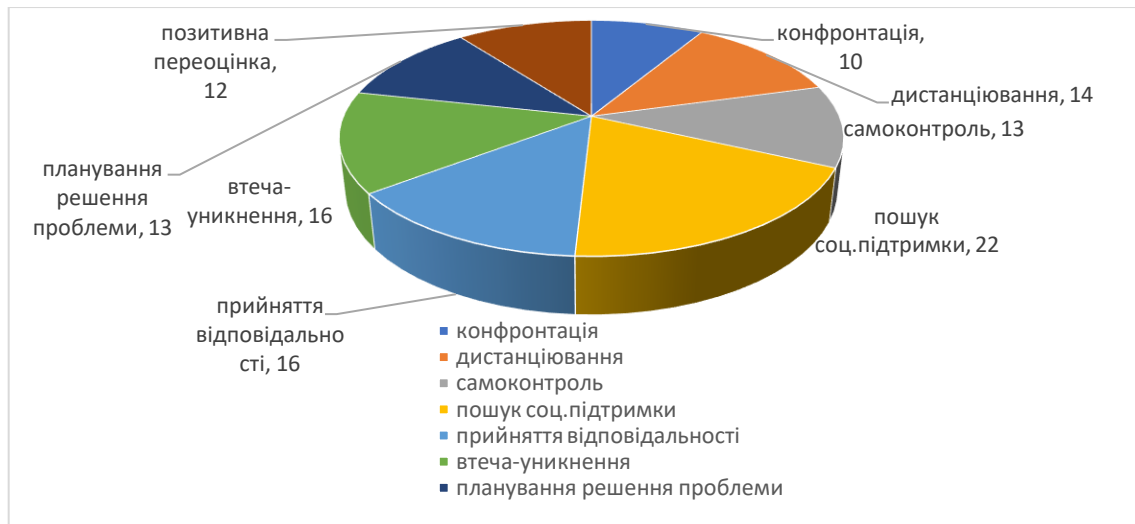


Рис. 2.2 Рівні представлення за методикою Копінг тест Р. Лазаруса

У розв'язанні проблем підлітки активно використовують раціонально-конструктивні підходи. 23% зазначили, що беруть на себе відповідальність за вибір стратегії подолання проблеми, визнаючи свою роль і намагаючись її вирішити. Ще 16% віддають перевагу плануванню, активно працюючи над аналізом ситуації та пошуком раціональних рішень. 13% виявляють самоконтроль, роблячи зусилля для регулювання своїх емоцій та дій. Також по 13% вибирають конфронтацію, звертаючись до соціальної підтримки та переоцінюючи ситуацію позитивно. Проте деякі також вдаються до дисфункціональних стратегій: 16% віддають перевагу ухиленню, а 10% обирають дистанціювання.

Отже, підлітки виявляють вподобання до конструктивних стратегій копінгу, зокрема, активно застосовують стратегії вирішення проблем, що свідчить про їхню здатність зосереджувати зусилля на зміні ситуації. Ми вважаємо, що це свідчить про їхню рефлексивність та усвідомлення власної відповідальності у подоланні стресу. Ця тенденція до використання конструктивних стратегій копінгу може відображати зростання їхньої здатності адаптуватися до викликів і змін у своєму оточенні. Використання таких стратегій також свідчить про їхню готовність брати на себе активну роль у вирішенні труднощів, що може бути важливим фактором у

формуванні їхнього психологічного здоров'я та соціальної компетентності. Підлітки також застосовують стратегію копінгу, відому як ухилення. Вони активно стараються уникнути або втечі від проблеми, спрямовуючи всі свої зусилля на це. Деякі з досліджуваних практикують відволікання, включаючи соціальне, коли їхня поведінка спрямована на відволікання уваги від проблемної ситуації.

За допомогою методики, розробленої О.А. Карабановою та Г.В. Трояновською, під назвою "Дитячо-батьківські відносини підлітків" (ДРОП), ми встановили наступні результати, які можна переглянути підсумки представлені на рисунках 2.3. і 2.4.

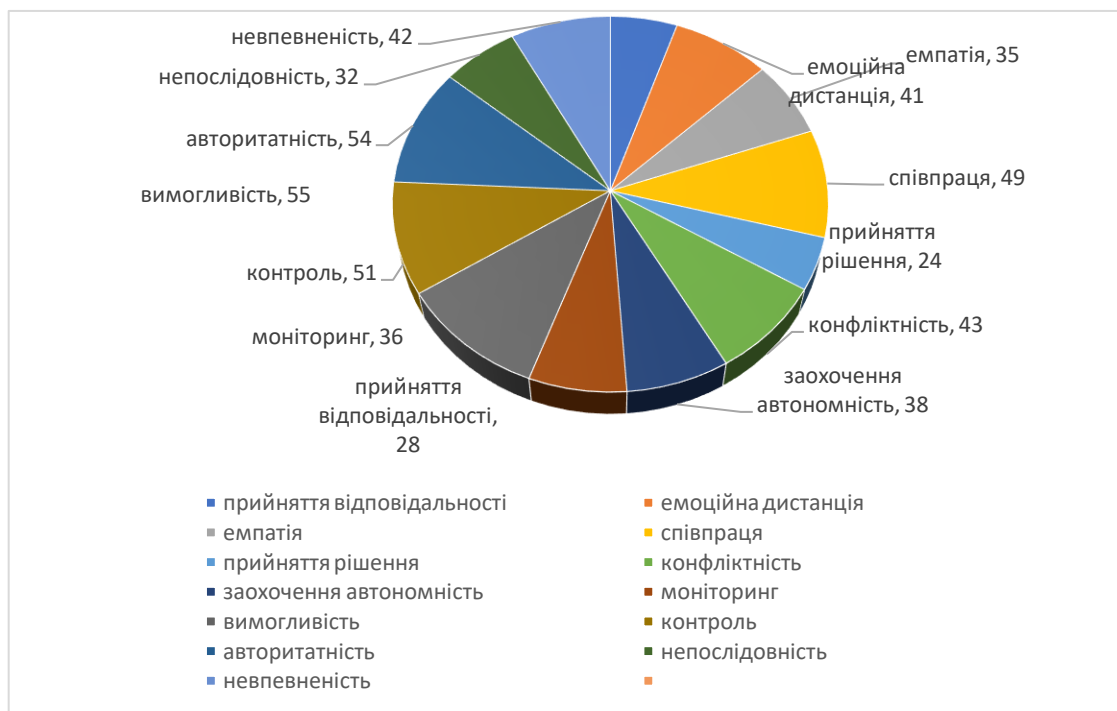


Рисунок 2.3. Результати методики дитячо-батьківські відносини підлітків до батьків

При аналізі результатів, слід відзначити показники, що виходять за межі норми. На рисунку 2.2. такими показниками є рівень контролю (51%), авторитарності (54%), конфліктності (43%) та моніторингу (36%). Підлітки вважають, що батько має абсолютну владу та контроль, спричиняючи

конфлікти та очікуючи перемоги у них, а також має бути орієнтованим на справи та інтереси дитини.

Показники на рисунку 2.3. свідчать про наступне стосовно матері. Шкали конфліктності (60%), неадекватності (56%), авторитарності (53%), прийняття рішень (40%) та вимогливості (32%) перевищують норму. Це вказує на те, що підлітки сприймають своїх матерів як осіб, які часто провокують конфлікти (частіше, ніж батько), очікують перемоги у конфлікті, мають абсолютну владу, мають спотворений уявлення про свою дитину та приймають рішення, враховуючи лише свою думку.

Показники, що вказують на демонстрацію батьківської любові, перебувають нижче норми як для матері (56%), так і для батька (46%); розуміння батьками почуттів і стану дитини також знаходиться нижче норми – для матері (53%), батька (49%); шкала співпраці демонструє показник нижче норми для батька (51%), а для матері – 43%. Це свідчить про те, що батьки або не виявляють або демонструють мало любові та турботи до своїх дітей, не розуміють їхній стан, а приймаючи рішення в родині, підліток відчуває себе нерівноправним.

За допомогою методів математичної статистики ми встановили ряд кореляційних зв'язків між різними видами поведінки та досліджуваними ознаками. Це дозволяє отримати більш повний та широкий уявлення про стратегії копіngu та їх застосування підлітками в різних конфліктних ситуаціях у взаємовідносинах "батьки-діти".

Ми виявили, що існує від'ємний кореляційний зв'язок між стратегією планування рішення проблеми та рівнем конфліктності матері ($r_{xy} = -0,317$, $p \leq 0,03$). Іншими словами, підлітки, які краще планують свої дії для вирішення проблем, зазвичай мають менше конфліктів з матерями.

Інтенсивність конфліктів між матір'ю та підлітком корелює позитивно з показниками контролю батька ($r_{xy} = 0,415$, $p \leq 0,04$) та авторитарності батька ($r_{xy} = 0,345$, $p \leq 0,06$), а також має від'ємний

кореляційний зв'язок з показниками прийняття матері ($r_{xy} = -0,372$, $p \leq 0,05$). Це означає, що в разі виникнення негативної ситуації з матір'ю збільшується контроль і влада батька, а демонстрація любові та уваги з боку матері зменшується.

Інтенсивність конфліктів між батьком і підлітком позитивно корелює з показниками контролю з боку батька ($r_{xy} = 0,546$, $p \leq 0,02$) і конфліктності з боку матері ($r_{xy} = 0,472$, $p \leq 0,02$), та має від'ємний зв'язок з показниками прийняття матері ($r_{xy} = -0,434$, $p \leq 0,06$). Це означає, що в разі виникнення певної негативної ситуації з батьком, збільшується контроль з його сторони, збільшується інтенсивність конфліктів з матір'ю, а демонстрація материнської любові та уваги зменшується.

Отже, висновки дослідження вказують на те, що у відносинах дітей з батьками переважає амбівалентне ставлення. Це виявляється у їхньому бажанні спілкуватися на рівних з батьками, отримувати психологічну підтримку та поради, а водночас відчувати емоційний неприйняття своєї залежності, що частково може призводити до негативної поведінки. Це амбівалентне ставлення виявляється у бажанні дітей отримувати підтримку та поради від батьків, одночасно відчуваючи деяку необхідність у незалежності. Ця суперечливість може викликати емоційний стрес і сприяти появі негативних реакцій, таких як поведінкові вияви непокори.

У сім'ях, де панує конфліктна атмосфера, авторитет батьків зазнає погіршення в стосунках, що спонукає дітей до участі в конфліктах. Діти в таких родинах не тільки відкидають надмірну опіку та авторитарність батьків, а й не приймають їхню реакцію на власні проблеми та сварки, оскільки вона не завжди відповідає їхньому віковому розвитку.

Ця ситуація спричиняє руйнацію одного з важливих елементів ідентичності, яка виникає через втрату позитивного символічного значення сімейних відносин. Такі діти перебувають у складній ситуації, де вони не можуть знайти опору та розуміння у сімейному оточенні. Вони можуть

відчувати відчуженість від батьків, адже їхні дії та почуття не знаходять відгуку та підтримки. Це може призвести до погіршення стосунків у сім'ї та втрати віри в себе. У таких обставинах формування здорової психологічної та емоційної основи стає складним завданням для дітей.

2.3. Практичні рекомендації щодо поліпшення взаємостосунків батьків та дітей підліткового віку

Під час взаємодії з дитиною, батьки часто акцентують увагу тільки на її неуспіхах, що призводить до пасивної ролі самої дитини. Оцінка навчання та поведінки, а також визначення заохочень і покарань, зазвичай покладається на вчителів і батьків, а це призводить до того, що дитина стає пасивною та безвідповідальною, не беручи ініціативи, і втрачає напрямок у тому, як виправити ситуацію.

Велика увага науковців спрямовується на вивчення взаємозв'язку між копінг-стратегіями, які індивід використовує, та його емоційним станом, успішністю у різних сферах, таких як соціальна, спортивна, військова, управлінська та інші. При цьому оцінюється ефективність або неефективність копінг-стратегій, звертаючи увагу на зниження почуття вразливості до стресу як критерій ефективності. Результати нашого дослідження вказують на доцільність розробки програми психокорекційних занять, спрямованих на допомогу підліткам в пізнанні себе, розвитку почуття власної гідності, формуванні впевненості у собі та вивченні способів реагування на різні життєві ситуації. Крім того, така програма має активізувати процес самопізнання та саморозкриття підлітків і підвищити творчий потенціал колективної діяльності.

Такі психокорекційні заняття можуть сприяти розвитку особистісних якостей, таких як самопізнання, емоційна стійкість та вміння адаптуватися до різних життєвих обставин. Це також може сприяти формуванню

позитивного ставлення до себе і до інших, збільшенню самооцінки та підвищенню відчуття задоволення від життя. Розвиток цих навичок може значно полегшити адаптацію підлітків до складних ситуацій та покращити якість їхнього життя в цілому.

Хоча конфлікти в родині можуть здатися невід'ємною складовою дитячо-батьківських відносин, це може бути правдою лише у тому випадку, якщо конфлікти мають конструктивний вихід і зберігають взаєморозуміння та повагу між членами сім'ї. Проте, якщо конфлікти призводять до подальшого загострення відносин і з'явлення нових суперечок, це вказує на необхідність пошуку нових методів для вирішення конфліктів та встановлення гармонійних відносин. Для ефективного вирішення сімейних конфліктів найкращою стратегією є прийняття компромісу, оскільки це дозволяє враховувати інтереси обох сторін конфлікту та проявляти здатність до самоконтролю. Хоча у деяких конфліктних ситуаціях можуть бути інші реакції, вони, як правило, не сприяють конструктивному вирішенню, а навпаки, загострюють ситуацію. Постійне застосування односторонніх дій може призвести до накопичення внутрішньої незадоволеності, породжувати внутрішній конфлікт та сприяти формуванню позиції жертви.

Уникаючи конфліктів, ми утруднюємо можливість обговорення та знаходження відповідного вирішення проблеми, що може викликати роздратування у нашого партнера та зменшити загальне задоволення від взаємодії. Приховування суперечностей та різниці в поглядах не призведе до їх зникнення.

Вирішення конфліктів - це творчий процес, що вимагає уважного аналізу багатьох аспектів ситуації. Слід враховувати та аналізувати волевиявлення дітей, відображене у їхніх фразах "не хочу", "не буду", "мені не подобається", оскільки ці слова відображають їхні побажання, які необхідно враховувати. Це може бути також сигналом наявності помилок,

зроблених батьками. У випадку, якщо дорослі не впевнені, в чому саме полягають ці помилки, краще піти на зустріч: "Добре! Давайте спробуємо іншим шляхом". Батьки, які готові до компромісу, зазвичай легше виходять з конфліктів. Навпаки, конфлікти можуть тривати, якщо дорослі не здатні або не бажають робити такі кроки на зустріч дитині.

Неочікувана та оригінальна відповідь батьків на конфлікт також сприяє його конструктивному вирішенню. У такому випадку налаштування на протистояння або боротьбу втрачає сенс, і дитина часто погоджується з дорослим. Батькам слід підвищувати рівень своєї психолого-педагогічної культури, щоб бути здатними враховувати вікові та психологічні особливості дітей, а також їхні емоційний стан. У взаємодії з дітьми часто стикаються з непослідовністю дорослих.

Якщо судження та вимоги непостійні, будь-яка особа, а не лише дитина, з часом може втратити зацікавленість у їх виконанні. Тому, якщо зміни у вимогах є необхідними, важливо пояснити дітям причини цих змін. Це сприяє збереженню відкритої та зрозумілої комунікації, а також допомагає дітям розуміти, чому вони повинні дотримуватися нових вимог. Такий підхід допомагає зберегти довіру та розуміння взаємних очікувань у сімейних стосунках.

У сучасних українських родинах часто доводиться вибирати між безупинною роботою і подоланням фінансових труднощів. Це може призвести до ситуації, коли батьки проводять мало часу з дітьми, зустрічаючись з ними лише перед роботою та на мить перед сном, в той час як у решті часу діти перебувають зі своїми однолітками або залишаються самі з собою. У таких умовах внутрішньосімейне спілкування має бути надзвичайно інтенсивним. Згідно з опитуванням, 24% підлітків вважають, що більше уваги від батьків могло б запобігти виникненню конфліктів. Важливо цікавитися не лише оцінками та успіхами дитини, але й її

емоційним станом, взаєминами з друзями та її особистими бажаннями і мріями.

Батьківська помилка може полягати у висловленні своїх поглядів з жорсткою вимогою: "Ти маєш бути таким, як ми". Очевидно, що це не дуже ефективний підхід. Підлітки, особливо хлопці, зазвичай прагнуть наслідувати своїх однолітків, а не своїх батьків. Тому батьки повинні утриматися від того, щоб протиставляти свої уподобання і захоплення дітей своїм власним. Краще шукати позитивні аспекти у нових тенденціях сучасного світу, тоді молодші будуть більш зацікавлені в думках старших.

Будь-яка інша позиція лише підштовхує до опозиційності. Заборони, обмеження і строгість можуть викликати у підлітків агресію або навіть самоагресію.

Важливо активно допомагати дитині у різних справах: разом читати та обговорювати журнали та статті з газет, проводити час разом на прогулянках та подорожах у відпустку. У ситуаціях конфлікту необхідно визнавати вину обох сторін, а не лише молодших, з огляду на їхню незрілість. Молодшим можна пробачити через їхню юнацьку недосконалість. Однак старшим слід задуматися над виховними методами, які часто потребують переосмислення та перегляду. Цьому може сприяти знання, розуміння та використання ефективних стратегій копіngu, які сприяють збереженню та підтримці психоемоційного здоров'я та допомагають управляти складними життєвими ситуаціями.

Проте, прийде момент, коли батькам потрібно відпустити. Незважаючи на те, що найбільша цінність - це присутність рідних, вони мають розуміти, що дітям потрібно дати можливість самостійності та право обирати свій власний шлях у житті. Для багатьох сучасних сімей, де є лише один нащадок, думка про те, що він вирушить і буде жити самостійно, страшує батьків. Проте важливо розуміти, що ми не маємо морального права тримати його при собі назавжди. Придивитися до життя і прожити його - це

різні речі. Батьки не можуть утримати своїх дітей вдома назавжди. Вони повинні відпустити їх за двері батьківського дому, де чекає їх доросле життя, яке вони повинні прожити самотійно.

Цей перехід може бути важким як для батьків, так і для дітей. Проте, це є природним етапом в розвитку кожної родини. Дозволяючи дітям рости і стати незалежними, батьки відкривають для них можливості для самовираження та особистісного зростання. Такий підхід сприяє формуванню впевнених у собі та самотійних особистостей, готових до життя в сучасному світі.

Висновок до другого розділу

Отже, аналіз результатів у другому розділі дослідження підтвердив, що конфліктна взаємодія в системі "батьки-діти" може мати місце у п'яти основних сферах: розуміння батьками психологічного розвитку дитини та її потреб за віком, відносини між батьками та дітьми, шкільна та позашкільна діяльність дитини, а також індивідуальні особливості дитини.

Були визначені фактори, які сприяють виникненню сімейних конфліктів, і за допомогою математичних методів, зокрема коефіцієнта кореляції Пірсона, було підтверджено, що підлітки, які вміло планують свої дії для вирішення проблем, мають менше конфліктів із своїми матерями.

Під час негативних ситуацій з матір'ю, батьки зазвичай збільшують контроль, батько посилює свою владу, тим самим зменшуючи виявлення матеріальної любові та уваги. Коли виникає негативна ситуація з батьком, збільшується контроль з його боку, інтенсивність конфлікту з матір'ю зростає, а виявлення материнської любові та уваги зменшується.

Отримані в дослідженні результати вказують на доцільність розробки практичних рекомендацій, які мають на меті допомогти підліткам краще зрозуміти себе, розвивати почуття власної гідності, набувати впевненості в собі та вчитися реагувати на різноманітні життєві ситуації; активізувати

процес самопізнання та саморозкриття підлітків; збільшити творчий потенціал колективних ініціатив.

В ситуаціях конфліктів у сім'ї, особливо коли вони зумовлені негативними взаємодіями між батьками та дітьми, програми психокорекційних заходів можуть виявитися ефективними. Ці заходи спрямовані на покращення психологічного стану підлітків, підвищення їхнього самовпевнення та розвитку адаптаційних навичок. Крім того, вони можуть сприяти зміцненню взаєморозуміння та підтримки у внутрішньо сімейному середовищі. Важливою складовою таких програм є створення сприятливого клімату для відкритої комунікації та взаємодії між батьками та дітьми, а також активне залучення батьків до процесу виховання та розвитку своїх дітей.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукової літератури вказує на те, що дослідження сімейних конфліктів проводиться в різних напрямках. Ці напрямки включають вивчення сучасної сім'ї в цілому, аналіз частоти сімейних конфліктів, розгляд конфліктності як чинника сімейних протиріч, вплив сімейної взаємодії на виникнення конфліктів, типологію сімейних конфліктів, наслідки психотравматичного впливу конфліктів у сім'ї, а також місце та роль психопрофілактики у вирішенні сімейних проблем.

Проте, деякі аспекти, зокрема детермінанти таких конфліктів, залишаються недостатньо визначеними, що ускладнює їх діагностику та формулювання причин з точки зору потреб та інтересів дітей. Одним із ключових викликів полягає в уточненні та конкретизації факторів, що призводять до сімейних конфліктів. Більш точне визначення цих

детермінант дозволить краще розуміти природу конфліктів у сім'ї та спростить розробку ефективних стратегій діагностики та розв'язання цих проблем з урахуванням потреб та інтересів кожного члена родини, зокрема дітей.

Аналіз сучасних теоретичних досліджень щодо проблеми конфлікту та конфліктної взаємодії показав, що конфлікт розглядається як процес різкого зіткнення, конфронтації інтересів, позицій, думок або цілей, який супроводжується серйозним непорозумінням та суперечками. В той же час, конфліктну взаємодію розглядають як часткову несумісність між її учасниками, іноді навіть антагонізм позицій, що виникає внаслідок різниці у цінностях, цілях та мотивах. Це розуміння конфлікту та конфліктної взаємодії визначається як ключовий аспект у розгляді взаємин між індивідами, групами та організаціями. Вивчення цих явищ спрямоване на розуміння природи конфліктів та розробку ефективних стратегій їх врегулювання та управління. Вікові особливості та інтенсивний навчальний процес додають підліткові додаткове навантаження емоційно. Брак життєвого досвіду та недостатність навичок у виборі ефективних стратегій для розслаблення можуть призвести до того, що молодь вибирає дисфункціональні методи управління стресом. Теоретичний аналіз літератури підкреслив складність та важливість концепції копінг-поведінки в психології, що означає активність особистості у протистоянні стресовим ситуаціям. Копінг, або копінгові стратегії, це способи, якими людина реагує на стрес та намагається подолати його. У контексті підліткового віку, коли ставлення до стресу може бути особливо вразливим, розуміння та розвиток ефективних копінг-стратегій стає особливо важливим для збереження психічного здоров'я.

Копінг-поведінка підлітків досі залишається мало вивченим явищем. Часто не враховується специфіка самої кризової соціально-психологічної ситуації та контекст, в якому вона виникає. Використання позитивних

стратегій копінгу особами підліткового віку у різних конфліктних ситуаціях значною мірою залежить від їхніх особистісних характеристик. Підлітковий період є одним із ключових етапів в житті людини, він визначає межу між дитинством та дорослим життям і супроводжується кризою, яка ускладнює цей перехід. Відносини з оточуючими, особливо з батьками, набувають особливого значення. Тому дуже важливо, щоб батьки не лише виступали у ролі дружнього наставника, але й надавали підліткові необхідну свободу та самостійність.

Результати нашого дослідження ще раз підтверджують, що більшість підлітків не задоволені відносинами з батьками, вони вважають, що надмірний контроль та авторитарність з боку батьків перешкоджають їхньому самовизначенню. Підлітковий вік є періодом значних змін та викликів, коли особистість формується і розвивається. Підлітки часто шукають баланс між бажанням бути самостійними і потребою у підтримці та розумінні з боку батьків. Заборони та надмірний контроль можуть пригнічувати їхню індивідуальність та стати перешкодою для формування власної ідентичності. Тому важливо, щоб батьки сприяли самовизначенню підлітка, надаючи йому достатню свободу в рішеннях і вираженні власних поглядів. Відносини, побудовані на взаєморозумінні та взаємоповазі, сприяють позитивному розвитку підлітка.

Конфлікти між батьками та дітьми, які виникають через непорозуміння, часто стають результатом обрання конкретної стратегії копінгу. Ці стратегії мають значний вплив на розвиток конфлікту. Проте однією з основних причин цих конфліктів є недостатнє бажання батьків йти на компроміс та відмова від надання дітям більшої самостійності. В сфері взаємин з батьками ключовими факторами, що сприяють конфліктам, є несумісний стиль батьківського виховання, розбіжність у поглядах на виховання, стандартні моделі поведінки в сім'ї, вияви негативних особистісних рис батьків у спілкуванні з дітьми (тривога, категоричність,

недовіра, суворість, роздратованість) та їх відображення на дітях, сімейна мікросередовище виховувальних практик та авторитарний підхід у взаємодії з дітьми.

Результати нашого дослідження вказують на те, що конфліктні ситуації між батьками та дітьми можуть виникати у різних сферах: розуміння психологічних особливостей та потреб дітей, динаміка взаємин між батьками та дітьми, академічна діяльність, позанавчальні інтереси та індивідуальні особливості дітей. Ми визначили фактори, що спричиняють сімейні конфлікти, і за допомогою математичних методів, зокрема коефіцієнта кореляції Пірсона, підтвердили, що підлітки, які краще планують свої дії для вирішення проблем, мають менше конфліктів із своїми матерями. У разі виникнення негативної ситуації з матір'ю, контроль та повнота влади батька зростають, а прояви любові та уваги зі сторони матері зменшуються. Також, при виникненні негативної ситуації з батьком, контроль зі сторони нього збільшується, конфлікт з матір'ю стає більш інтенсивним, а демонстрація любові та уваги зі сторони матері меншає.

Отримані результати нашого дослідження вказують на необхідність створення практичних рекомендацій з поліпшення відносин між батьками та підлітками, спрямовані на уникнення конфліктів. Батькам рекомендується розуміти своїх дітей, бути обізнаними з їхніми віковими особливостями та надавати їм підтримку, а іноді й надавати їм право на вибір. Це сприяє знаходженню компромісу між поколіннями "батьки-діти".